

LUNDS
UNIVERSITET

Johan Gadolins bidrag till det Gadolinska biblioteket En samlingshistorisk analys

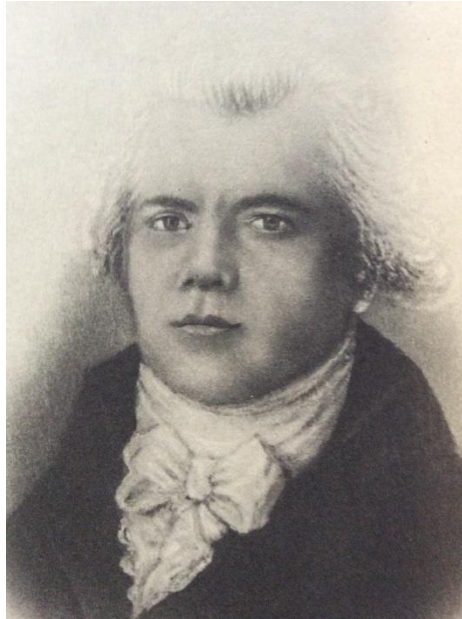
Eva Costiander-Huldén
BBH K02

Lunds Universitet
Kandidatuppsats i bokhistoria
Avdelningen för bokhistoria
Institutionen för kulturvetenskaper
Handledare: Henrik Horstbøll
Examinator: Kristina Lundblad

2017-06-02

Innehållsförteckning

Inledning	2
Syfte och frågeställning	3
Material och avgränsningar	3
Metod och teori	8
Tidigare forskning om Gadolinska biblioteket	10
Johan Gadolin	10
”Med torpareforor...” tre samlingar blir en och flyttar tillbaka till Åbo	13
En beskrivning av Gadolinska biblioteket	15
Bibliografisk analys av Johan Gadolins förvärv – 16 fallstudier	16
Sammanfattning av analysen – bokband och marginalia	22
Förvärv – nätverk och kanaler	23
Sammanfattning – samspelet mellan interna och externa faktorer	29
Källförteckning	31
Bildbilaga	39

Frontespis ur boken Hjelt, Edv. & Robert Tigerstedt: Johan Gadolin 1760—1852 in Memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Johan Gadolins ins Auswahl, 1919

Inledning

Mitt intresse för Gadolinska biblioteket väcktes då samlingen under hösten 2016 presenterades för mig första gången. Gadolinska biblioteket är en av Åbo Akademis biblioteks (hädanefter ÅAB) största och värdefullaste specialsamlingar. Samlingen omfattar drygt 3.000 band. Verken har tillhört tre generationer åboprofessorer, Johan Browallius, Jakob Gadolin och Johan Gadolin, och är unik så till vida att den undgick Åbo brand 1827. De tre ägarna, som byggde upp biblioteket, levde under tidsperioden 1707—1852.

Samlingen donerades 1919 till ÅAB av Johan Gadolins efterkommande. Alla böcker och tidskrifter finns förtecknade i den handskrivna katalog som Johan Gadolin sammanställde och som följde med i donationen. Verken finns också katalogiserade i ÅAB:s kortkatalog och katalogposterna har, till största delen, överförts till databasen Alma. Samlingen finns närmare

beskriven på bibliotekets webbplats av Marita Rajalin, tidigare vice överbibliotekarie vid ÅAB.¹

Från och med våren 2017 ansvarar jag för bibliotekets specialsamlingar. Möjligheten att fördjupa sig i en av de rara samlingarna och skriva en kandidatuppsats om ämnet är ett utmärkt sätt att få kunskap om bibliotekets förvärvs- och samlingshistoria. Utmaningen att i arkiv forska vidare hur man under slutet av upplysningstiden och i början av ett nytt sekel köpte, bytte, prenumererade och subskriberade på olika typer av litteratur har öppnat helt nya perspektiv på den brokiga raden av bokrygggar i ÅAB:s magasin för rara böcker.

Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att göra en samlingshistorisk analys av den del av samlingen som den sista ägaren, professorn i kemi, **Johan Gadolin**, förvärvade. Frågeställningen med uppsatsen är tudelad: dels en *intern frågeställning* om samlingens historia, uppbyggnad och status och dels en *extern frågeställning* om samlingen som en del av det vetenskapliga och litterära samfundet under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

De interna frågorna är: På vilket sätt byggde Johan Gadolin upp sitt bibliotek, och hur skiljer sig hans samling från faderns och morfaderns samling? Vilka kategorier finns i samlingen och kan man med bibliografisk analys se skillnader på dessa? Kan man se samlingen som ett privat släktbibliotek, eller kanske som ett forskningsbibliotek?

I den externa frågeställningen diskuterar jag Johan Gadolins tillvägagångssätt när han förvärvade, samlade och bytte litteratur. Hur avspeglar förvärvet den historiska kontexten och det nätverk han byggt upp under sin långa forskarkarriär och sina utlandsresor? Vilka kanaler använde han vid förvärvet? Slutligen: Hur samspelar de interna och de externa faktorerna? Vilket är sambandet mellan de olika aktörerna i det litterära kretsloppet?

Material och avgränsningar

Jag begränsar analysen tidsmässigt till den period då Johan Gadolin (1760—1852) byggde på samlingen. Orsaken till detta är att det tidigare förvärvet redan analyserats och beskrivits av ovan nämnda Marita Rajalin i två artiklar². Dessutom levde han i en brytningstid då kyrkan inte längre blev den naturliga reträttplatsen för akademiens professorer. Johan Gadolins förvärv har en annan profil än faderns eller morfaderns. Både Browallius och Jakob Gadolin verkade som biskopar i Åbo

¹ Marita Rajalin: Gadolinska samlingen. I: *Hereditas culturalis. Digitaliserat material vid Åbo Akademi*. 2008. <http://bibbild.abo.fi/hereditas/gadolin/> Uppdaterad 2016-03-31 [12.12.2016].

² Marita Rajalin: ”Johan Browallius vida värld. Om reseskildringar och topografisk litteratur i Gadolinska samlingen”. I: *När jag får lite pengar så köper jag böcker*. Helsingfors: Sällskapet Bokvännerna i Finland, 2008; Marita Rajalin: ”Ett gemensamt kulturarv. Om kontakterna mellan Sverige och Åbo Akademis bibliotek”. I: *Biblis 46*, 2009.

stift, medan Johan Gadolins i första hand gjorde en akademisk karriär. Han anses vara Finlands första moderna vetenskapsman, vars forskning baserade sig på empiri, laborationer, omfattande studieresor och forskningslitteratur. En stor del av samlingen består av kemisk och mineralogisk litteratur och i samlingen finns många årgångar av centrala tidskrifter inom kemi och bergsvetenskaper. Det var också under denna tid förutsättningarna för utgivningen av vetenskapliga tidskrifter ökade och marknaden segmenterades.³ Han bedrev också flera jordbruk, anlade fruktträdgården Surutoin [Sorgenfri] i Åbo 1793 och experimenterade bl.a. med brännvinsbränning och tobaksodling.⁴ En stor del av hans icke-akademiska litteraturförvärv kan karaktäriseras som nyttolitteratur.

Primärmaterialet är givet när det gäller den interna frågeställningen; boksamlingen innehållande ägarsignaturer, dedikationer och den handskrivna katalogen⁵ som följde med samlingen. När det gäller signaturer och dedikationer, finns de ställvis angivna i kortkatalogen och i databasen Alma. Jag har noggrant gått genom databasen och utgående från signum och tryckår (1770—1841) har jag funnit 982 poster från denna tid. I posterna ingår både monografier, tidskrifter och tidningar. Det första tryckåret jag har valt för mina fallstudier är 1770. Med stor sannolikhet har Johan Gadolin även förvärvat litteratur tryckt före 1770, men det är vanskligt att dra slutsatser om vem i familjen som egentligen förvärvat tidigare tryckt litteratur. Trots att Johan Gadolin bara var 10 år 1770, är det uppenbart att han förvärvat böcker som är tryckta under denna tidsperiod. Man kan också utgående från titlarna dra slutsatser om vem som förvärvat böckerna, eftersom Johan Gadolin skaffade litteratur inom sina egna vetenskapsområden, analytisk kemi och mineralogi. Tyvärr finns inga uppgifter om när Johan Gadolin förvärvat enskilda verk. Ägaranteckningar eller dedikationer finns bara i en del av böckerna och inga kvitton över köp finns bevarade.

Av de ursprungliga 3 611 poster som Gadolin själv har nedtecknat och nummersatt i den handskrivna katalogen, saknas minst 200 verk i ÅAB av olika orsaker. En fullständig konvertering av kortkatalogen till dataposter har av ekonomiska orsaker inte heller skett och metadata med ämnesord och klass saknas, vilket inneburit ett stort manuellt arbete för mig när det gäller kategorisering av materialet.

Från de 982 posterna har jag valt ut 55 verk. Dessa verk representerar ett tvärsnitt av Johan Gadolins förvärv och omfattar både vetenskapliga monografier och tidskrifter inom kemi och mineralogi. I mitt urval finns även litteratur om hushållsrön, odling och medicin, reseskildringar

³ Thomas Broman: "Periodical literature". I: *Books and the sciences in history*. Ed. by Marina Frasca-Spada and Nick Jardine. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 234 f.f.

⁴ Ragnar Granit: *Johan Gadolin. Minnesteckning*. Särtryck ur Levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter 166. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1965, s. 701 f.f.

⁵ Bildbilaga, bild 1.

samt tidningar och tidskrifter som återspeglar hans stora engagemang för ekonomi, uppodling och upplysning. I samlingen finns väldigt få skönlitterära verk och av dem har jag valt tre exempel. Flera av de valda böckerna eller tidskrifterna nämns eller diskuteras i den Gadolinska brevsamlingen, i självbiografin eller i andra källor. Jag har gjort en kort bibliografisk beskrivning av verken (se källförteckningen). Urvalet är subjektivt men representativt, både i kronologisk, språkligt och bibliografiskt hänseende. I tabellen nedan visar jag hur titlarna representerar olika årtionden. Den illustrerar den tidsmässiga fördelningen mellan urval av titlar i min studie och av fallstudier, fördelade enligt årtionden. Mitt urval från denna tidsperiod är med säkerhet inte förvärvade av fadern Jakob.

Tabell 1

	Antal poster i Alma	Antal titlar i urvalet	Valda fallstudier
1770-1779	166	6	2
1780-1789	276	8	2
1790-1799	221	15	4
1800-1809	148	12	2
1810-1819	81	7	2
1820-1829	63	5	2
1830-1839	26	1	1
1840-1841	1	1	1

En tydlig minskning av titlar sker i slutet av 1700-talet, och en ännu större efter sekelskiftet. Det finns flera förklaringar till detta: Databasen Alma registrerar seriella publikationer efter första prenumererade årgången, och Johan Gadolin påbörjade sina prenumerationer av kemiska och mineralogiska tidskrifter tidigt. Gadolin skaffar sig också ett grundbibliotek med standardverk i sina ämnen i början av sin karriär. Man kan också anta att tillgången till litteratur försvårades under finska kriget 1808-1809. Efter kriget revitaliserades bokmarknaden i Finland och så småningom utvecklas den moderna bokhandeln i Finland.⁶ Den viktigaste orsaken till ett minskat förvärv torde vara att Gadolins egentliga forskningsverksamhet avtar efter sekelskiftet.⁷

Johan Gadolin var en språkkunnig forskare. Hans modersmål var svenska, men han

⁶ Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740-1860*. [Bokens väg till läsaren. Bokhandelns stabilisering i Finland 1740-1860]. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2008, s. 448 f.

⁷ Matti Klinge: *Helsingfors universitet 1640-1990. 1. delen, Kungliga akademien i Åbo 1640-1808*. Helsingfors: Otava, 1988, s. 699.

behärskade både tyska, franska, engelska och givetvis latin, vetenskapens språk. Vi får anta att han också lärt sig ryska, eftersom Sverige förlorade den östra rikshalvan efter 1808—1809 års krig till Ryssland. I urvalet finns endast en titel på ryska, skriven av honom själv, men sannolikt översatt: *O upotreblenij goráčih' parov' pri vinokuvernij*. [Heta ångor vid framställning av brännvin].

Under 1700-talets slut började man stegvis övergå till svenska som dissertationspråk vid akademien, men de flesta avhandlingar skrevs fortfarande på latin. Under upplysningstiden blev det allt vanligare att utge vetenskapliga verk på nationalspråk och utgivning av naturvetenskapliga tidskrifter ökade kraftigt.⁸ Nedanstående tabell illustrerar språkfördelningen i katalogposterna i det Gadolinska biblioteket 1770-1841, fördelade enligt språk och årtionde.

Tabell 2

Tryckår/Språk	1770-79	1780-89	1790-99	1800-09	1810-19	1820-29	1830-39	1840-41	Tills.
Tyska	65	163	122	79	35	5	7	0	476
Svenska	36	37	68	54	32	40	13	0	280
Franska	44	40	19	13	6	5	4	1	132
Latin	17	17	7	2	7	13	1	0	64
Engelska	3	17	4	0	1	0	0	0	25
Ryska	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Danska	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Holländska	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Italienska	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Finska	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Tills.	166	276	221	148	81	63	26	1	982

Det dominerande språket i de vetenskapliga verken i samlingarna tryckta under denna tid är tyska, följt av franska. I ovanstående tabell kan man se språkfördelningen mellan de tryck som finns i samlingarna. I samlingarna ingår också en hel del populärvetenskaplig facklitteratur, som jag kallar nyttolitteratur. En stor del av dessa är skrivna på svenska, och är ofta översättningsverk. I Johan Gadolins handskrivna katalog finns också en särskild förteckning över ca 500 dissertationer från Kungliga Akademien i Åbo, Uppsala universitet och Lunds universitet. Dissertationerna ingick inte i donationen till Åbo Akademis bibliotek, vilket förklarar det låga antalet verk på latin i samlingen.

⁸ Henri-Jean Martin: *The history and power of writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994, s. 373, 494; Broman 2000, s. 235.

Man kan också anta att Johan Gadolin talade och förstod finska, eftersom han ägde flera lantgårdar och pigor, drängar och torpare var finskspråkiga. Däremot finns endast ett enda finskspråkigt verk bland de 982 verken som tryckts 1770—1841, den sedelärande berättelsen *Haaksirikko* [Skeppsbrottet] av Niilo Aejeleus, skriven 1838 och ett av de sista förvärven i samlingen. Utgivningen av finskspråkig sekulär litteratur var ännu låg under denna tid.⁹

I kapitlet **Bibliografisk analys...** där jag behandlar den interna frågeställningen, har jag gjort en närmare analys av de 16 fallstudierna. Många av de övriga 39 verken ingår som exempel i olika sammanhang i min uppsats.

För att kunna bemöta den externa frågeställningen har jag tagit del av släkten Gadolin-Hällströms arkiv i Nationalbiblioteket i Helsingfors, framför allt den brevsamling som omfattar brev Johan Gadolin mottagit, både från kolleger i Sverige, England, Tyskland, Holland och från släkt och vänner. Jag har sparat uppgifter om bokinköp, byten av dissertationer, diskussioner om bokleveranser som framkommit i breven och andra källor, som på olika sätt belyser samlingens historia och min frågeställning. I arkiven saknas bokföringsböcker, bokbroschyrer, förlags- och bokhandelsreklam och kvitton, som närmare skulle belysa Johan Gadolins köp av böcker. Bokföringsböcker från tiden före Åbo brand kan ha gått upp i rök, och efemärt material som broschyrer och kvitton kanske inte sparades, eller har slängts av efterkommande generationer.

I släktarkivet finns även Gadolins omfattande och noggranna anteckningar om enskilda artiklar i tidskrifter och vetenskapliga verk. Anteckningarna gjordes i fyra inbundna anteckningsböcker. Av snittet och av bokbandets slitage att bedöma hade Johan Gadolin låtit binda in tomma ark, och sedan använt anteckningsböckerna för att noggrant sammanfatta nya forskningsrön.¹⁰

I Åbo Akademiens biblioteks arkiv finns brev och dokument om överlåtelsen och mottagandet av det Gadolinska biblioteket 1919, då ättlingen till Johan Gadolin, lantbruksrådet Emil af Hällström, överlämnade samlingen till ÅAB, dels mot betalning. Det är intressant att läsa om motivet till af Hällströms överlåtelse, och dessa bidrag till samlingens historia är värdefulla eftersom de inte ingår i några andra källor.

När det gäller sekundärkällor, finns det en hel del forskning kring bokförvärv, -spridning och bokhandel i Finland. Professorn i bokhistoria vid Helsingfors universitet, Tuija Laine, har skrivit en heltäckande bok om bokspridningens utveckling i Finland fram till år 1800. I Laines bok finns handeln med böcker i Finland noggrant beskriven, och hon spekulerar även, utgående från de

⁹ Tuija Laine: *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2006, s. 50 f.f.

¹⁰ Bildbilaga, bild 2.

Frenckellska bokhandelsförteckningarna och bouppteckningar, hur borgerskapet skaffade böcker i Åbo under slutet av 1700-talet.¹¹ Jyrki Hakapääs dissertation *Kirjan tie lukijalle. Kirjakaupan vakiintuminen Suomessa 1740—1860*, kompletterar på ett ypperligt sätt Laines verk, med sin undersökning om bokhandelns stabilisering i slutet av 1700-talet fram till 1860.¹² Den akademiska, ekonomiska och historiska kontexten är synnerligen intressant under denna tid. Den akademiska undervisningen och forskningen sekulariseras, och forskningsresultat börjar spridas allt snabbare med den ökade utgivningen av tidskrifter. Litteratur som sätter in samlingen i en historisk eller lärdomshistorisk kontext är t.ex. historieprofessor Matti Klinges lärdomshistoriska bok om den Kungliga Akademien i Åbo.¹³

Metod och teori

Min metod är kvalitativ och deskriptiv, med inslag av kvantitativa metoder för att få ett representativt urval av de titlar som finns i samlingarna. Jag har kartlagt de verk som förvärvats av Johan Gadolin som återfinns i biblioteket. Jag har gjort en bibliografisk analys av ett urval av dessa böcker och tidskrifter, utgående från Philip Gaskells metoder. Gaskell understryker att en analytisk bibliografi inte är detsamma som en katalog eller en lista över böcker (t.ex. en bibliotekskatalog). Eftersom samlingen bara har ett exemplar av varje bok, finns inga möjligheter till att få fram en ”idealkopia”, men Gaskells lista på beskrivningstekniker är en bra utgångspunkt när jag gör mina fallstudier. Gaskell har gjort upp en lista med fem punkter, som man kan ta i beaktande vid en analytisk beskrivning av en bok:

1. Analys av bokens titelsida
2. Bokens format, paginering, arkbeteckning etc.
3. Typsnitt, papperstyp, planschblad
4. Anteckningar om bokens innehåll
5. Övriga anteckningar som belyser bokens historia

Gaskell betonar att varje bibliograf bör tillämpa reglerna enligt behov, dvs. man bör reflektera över vad avsikten med beskrivningen är.¹⁴ Min avsikt är att ge exempel på 1700- och 1800-talstryck, men jag använder inte kollationsformler eller andra tekniska anteckningar, utan ger en mer verbal beskrivning av bokens materialitet med Gaskells lista som stöd. Gaskells analys utgår från

¹¹ Laine 2006, s. 253 f.f.

¹² Jyrki Hakapää: *Kirjan tie lukijalle. Kirjakaupan vakiintuminen Suomessa 1740—1860*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2008.

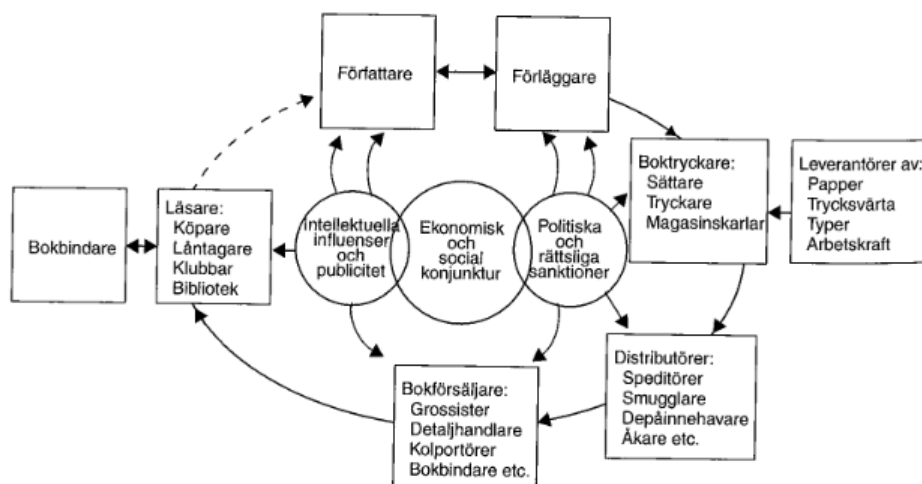
¹³ Klinge 1998.

¹⁴ Philip Gaskell: *A new introduction to bibliography*. New Castle: Oak Knoll, 1995, s. 321 f.f.

boktrycket, men jag tillägger i min analys bandtyp och eventuell marginalia, ägaranteckningar och handskrivna dedikationer, anteckningar i böckerna, allt som kan bidra till att belysa böckernas och hela samlingen historia.

När det gäller bandtyp, kan man, enligt Mirjam M. Foot, från bokens band utläsa ägarens avsikt med böckerna: var samlingarna en källa för kunskap, eller kan man läsa prestige och en vilja till uppvisning av biblioteket? Kan man alltså, utgående från de bandtyper som finns i Gadolinska biblioteket, dra slutsatser om Johans val av bandtyp, bokbindare eller, som i många fall, avstå från att binda in böcker eller tidskrifter?¹⁵

Från bokens materialitet och den bibliografiska diskursen går kopplingen till en helhetssyn av samlingen. Jag utgår då från Darntons kommunikationskretslopp, samhällsperspektivet, som utgör ramen för hela undersökningen. I artikeln understryker Darnton vikten att studera och forska i mänskliga aktiviteter för att förstå bokhistoria och sambandet mellan olika aktörer i det litterära kretsloppet.¹⁶ I det litterära kretsloppet mitt ställer han de intellektuella, ekonomiska och politiska systemen, som påverkar aktörerna i kretsloppet. I analysmodellen ingår boken i ett kretslopp mellan författare, utgivare, tryckare, distributör, bokförsäljare och läsare. Även bokbindare ingår i kretsloppet, och under den tid som Gadolin verkade, spelade bindaren en viktig roll. Utgående från mina källor, bokhistorisk teori och metod och finsk bokhistorisk forskning rekonstruerar jag aktiviteter och aktörer som medverkade till tillväxten av Johan Gadolins boksamling.

Det kommunikativa kretsloppet.

Fig. 1. Det kommunikativa kretsloppet, ingår i: Darnton, Robert: "Vad är bokhistoria?". I: Böcker och bibliotek. Bokhistoriska texter. Red. Margareta Björkman. Lund: Studentlitteratur, 1998.

¹⁵ Mirjam M. Foot: *The history of bookbinding as a mirror of society*. London: British Library, 1997, s. 109.

¹⁶ Robert Darnton: "What is the history of books?" Revisited". I: *Modern intellectual history*, 4:3 (2007), s. 495 f., s. 504.

Tidigare forskning om Gadolinska biblioteket

Det finns ingen monografisk publikation över den Gadolinska samlingen. Däremot har den tidigare nämnda Marita Rajalin publicerat en artikel där hon analyserar Johan Browallius' intresse för och förvärv av reseskildringar och topografisk litteratur, ett intresse som för övrigt gick i arv till svärsonen Jakob och även till Johan Gadolin. Artikeln är en utmärkt inledning till hela samlingens historia. Rajalin reflekterar även över skillnaderna i generationernas bokförvärv.¹⁷

Sten G. Lindberg har analyserat några praktband i Åbo Akademis bibliotek, och flera av dem ingår i Gadolinska samlingen. En hypotes han har är att Johan Gadolin beställde praktbanden till de av Browallius förvärvade *Hortus Cliffortianus* av Linné (1737) och *La lithologie et la conchyliologie* av Dezallier d'Argenville (1742), vilket skulle betyda att han lät binda in de böcker hans morfar köpt in tidigare. I artikeln nämner Lindberg svårigheterna med att hitta svar på hypoteser om bokbandsbeställningar från denna tid. Vi måste ha i minnet att mycket av presumtiva arkivkällor brann upp vid Åbo brand 1827. Lindberg har gått noggrant tillväga vid analysen av banden och konstaterat att Linnés och d'Argenvilles verk inte har bundits in under Browallius' tid, utan sannolikt har Johan Gadolin låtit binda in verken.¹⁸

Johan Gadolin

Johan Gadolin föddes 1760 och växte upp i Åbo. Fadern, Jakob Gadolin, var professor i astronomi, fysik och teologi vid den Kungliga Akademien i Åbo, och verkade som biskop vid Åbo stift 1782—1802. Morfadern, Johan Browallius, var likaså biskop i Åbo 1749—1755, och professor i teologi, fysik och botanik. Gadolin växte upp i en akademisk miljö och redan som 5-åring undervisades han av en ”Studerande von Corplander /.../ ifrån kl. 7 på morgnarna till kl. 4 à 5 e.m”. I sin självbiografi skriver han att han 1773 började med att läsa *Euclidis Elemental*, ”dem jag vid mellanstunder läste för min Fader”. Han uppger att han som 15-åring, vid intagningen till studier vid Kungliga Akademien i Åbo, läst genom 15 verk av Euclides och *Opera omnia* av Arkimedes. Fadern önskade att Johan skulle följa honom i de matematiska fårorna, men ”chemien tycktes mig vara mera lämpad efter mitt humeur” och Johan klagar på att matematiken gav honom ”alltsomoftast anfall af svindel, som jag tillskrev den spänning af tankar, som matematiken fordrar”. Redan morfadern Browallius visade ett stort intresse för experiment, och fadern Jakob Gadolin, professor i fysik, utförde experiment inom praktisk fysik, men flyttade över till teologiska

¹⁷ Rajalin 2008, 183 f.f.

¹⁸ Sten G. Lindberg: ”Linné, Argenville, Tessin, Browallius och Gadolin. Om några praktband vid Åbo Akademis bibliotek”. I: *Ährenprijs*. Helsingfors: Sällskapet Bokvännerna i Finland, 1988, s. 31 f.f.

fakulteten och blev biskop 1788.¹⁹ Johan Gadolin berättar i sin självbiografi hur han läste sig genom faderns bibliotek som skolpojke. Denna intensiva pluggning och avskrivning av böcker i kemi som han hittat i faderns bibliotek, lånade av professor Gadd eller på Akademiens bibliotek, utvecklade en noggrann anteckningsteknik hos Johan. Han var också intresserad av praktiskt hantverk, och av en ”afsigkommen Tysk svärdsfejare gesäll” fick han lära sig ”allt det som vid hans handtwerk förefaller”.²⁰ Detta intresse följde honom hela livet.

År 1779 reste han till Stockholm och Uppsala. Han stannade i Uppsala, fortsatte att studera kemi och blev promoverad till filosofie magister som primus 1782. Under sin studietid besökte han också gruvor och hyttor och börjar bygga upp en mineraliesamling. Han blev bekant med ledamöter i Kungliga vetenskapsakademien, professorer i Uppsala, med bergmästare och apotekare och inledde ”litterär correspondens” med flera av dem.²¹ Ordet ”litterär” i detta sammanhang betyder snarast lärd eller vitter. 1782 återvände Gadolin till Åbo. Han sökte flera tjänster vid fakulteten, men fick en extra ordinarie professur först 1785. Under mellantiden blir han utsedd till biblioteksamanuens vid Akademiens bibliotek 1784.²² 1786—1788 gjorde Johan en lång studieresa till Tyskland, Holland, Irland och England. På denna resa träffade han flera ledande kemister, bl.a. Lorenz Crell i Tyskland, Adair Crawford och Richard Kirwan i London. Gadolin besökte inte Frankrike, men efter sin hemkomst 1788 publicerade han kritiska kommentarer om den kemiska terminologi de franska kemisterna Morveau, Lavoisier, Berthollet och Fourcroy utvecklat och inleder även med dem en diger korrespondens – av vilka flera brev sparats i Nationalbiblioteket. Enligt Klinge är Gadolin en av de första finska naturvetenskapsmännen som inträtt i sin tids internationella vetenskapssamhälle.²³ Hans jordfynd av en stenart i Ytterby i Roslagen gjorde honom känd i de internationella vetenskapliga kretsarna och senare skulle ett grundämne, gadolinium, namnges efter honom.²⁴

1790 utsågs han till professor i kemi vid Akademien, samma år blev han invald i Kungliga Vetenskapsakademien. Enligt Klinge förlorade han greppet om den egentliga forskningen i början av 1800-talet. Vi sidan av sin professur satsade han allt mera på affärsverksamhet och deltog aktivt i det nygrundade Kungliga Finska Hushållningssällskapet. I sällskapet skriftserie publicerade han en mängd artiklar om praktisk kemi och industri.²⁵ Han vann också en för tiden typisk pristävlan som sällskapet utlyste, och hans skrift *Svar på Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets*

¹⁹ Klinge 1988, 685 f.f.

²⁰ Gadolins självbiografi, s. 21 f.f.

²¹ Gadolins självbiografi, s. 24 f.f.

²² Klinge 1988, s. 696.

²³ Klinge 1988, s. 697.

²⁴ Klinge 1988, s. 698.

²⁵ Klinge 1988, s. 699.

fråga: Hvilka slöjder äro för våra finska städer de tjenligaste och förmånligaste? Hvilka orsaker hafva hittills hindrat dessa näringars fortkomst i vårt land? och hvilka medel äro derföre att vidtagas till deras lyckligare trefnad? utgavs 1802.

Fler av hans litterära korrespondenter försökte locka honom att flytta till Sverige, och i breven kan man läsa om försök att utse honom till sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien. Bergmästare Gahn skrev i sina brev till Gadolin om intrigerna i sällskapet. Samtidigt lockar han Gadolin med ”en avantage til sysslan som jag glömde nämna är äfven ett godt bibliotek”.²⁶ Bergmästare Bengt R. Geijer skriver i augusti 1791: ”Det var skada för Chemiska vetenskapen att Du skulle nedgräfva Dig i Finland. Inertia och kärlek til fäderneslandet lærer nu länge quarhålla Dig där. Du borde bo i Falun, Upsala eller Stockholm!”²⁷ Inertia, oföretagsamhet, är nog den sista egenskapen man vill tillskriva Gadolin, men kanske kärleken till fäderneslandet ledde in honom på det praktiskt-ekonomiska spåret? Gadolin hade två lantgårdar med odlingar och boskap, han anlade en stor trädgård i Åbo, han bedrev låneverksamhet och var delägare i ett brännvinsbränneri samt anlade en tobaksfabrik. Han byggde också ett privatlaboratorium där han undervisade sina studenter.²⁸

Gadolin var medlem i Musikaliska sällskapet och Läsesällskapet i Åbo. I Läsesällskapets *Allmän litteraturtidning* recenserade han naturvetenskaplig litteratur. Tidningen utkom två gånger i veckan under ett år, 1803.

Gadolin avgick från sin professur 1822, men undervisade i kemi fram till Åbo brand 1827. Åbo brand var en katastrof för alla i Åbo och för hela Finland. Gadolins stadsgård brann ner, hans laboratorium och hans mineraliesamling förstördes. Han förde årslånga tvister med två försäkringsbolag om ersättningar för sina förluster. I brevväxlingen med sin svärson Gustaf Gabriel Hällström, som pågick till 1844, redovisade han regelbundet om sina affärer, om skulder, spannmålsförsäljning, sjukdomar och epidemier. I breven anar man också en bitterhet över att Akademien flyttat till Helsingfors och att han saknar det akademiska umgänget.

I den självbiografi som Johan Gadolin påbörjade och sonen Nils kompletterade, finns en beskrivning hur fadern förblev främmande för sina barn. Nils skriver ”Väggarna i hans arbetsrum voro från golv till tak försedda med bokhyllor, och bland de gamla folianterna funnos många med kopparstick, som var af ett stort intresse att beskåda. Stundom fick man tillfälle dertill, men tyst som musen måste man vara och boken skulle sättas tillbaka på samma ställe”.²⁹

²⁶ Brev från Johan Gottlieb Gahn till Johan Gadolin 20.5.1796.

²⁷ Brev från Bengt R. Geijer till Johan Gadolin 30.8.1791.

²⁸ Klinge 1988, s. 699 ; Olof Mustelin: Johan Gadolin. I: *Svenskt biografiskt lexikon*. Nätversion: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14634>

²⁹ Gadolins självbiografi, s. 30.

Gadolin drog sig undan till sin gård i Virmo, men var aktiv i affärsvärlden och med jordbruket långt in på ålderdomen. Han avled 92 år gammal 1852.

”Med torpareforor...” tre samlingar blir en och flyttar tillbaka till Åbo

Åbo Akademi grundades 1918 och samma år påbörjade Åbo akademis bibliotek sin verksamhet. Den Kejslerliga Akademien och spillrorna av dess bibliotekssamlingar hade flyttat till Helsingfors efter Åbo brand 1827, och den nya Akademiens boksamlingar var blygsamma, men växte vartefter donationer strömmade in. Vid den första terminens utgång hade man redan förvärvat över 20.000 band, bland dem den Gadolinska samlingen, som efter överlåtelsen fick namnet Gadolinska biblioteket.³⁰

Vad föregick samlingens flyttning tillbaka till Åbo, till det nygrundade, svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi? Förmodligen hade Johan Gadolin, i samband med sin avgång från professuren 1822, flyttat sin del av samlingen från sin stadsgård i Åbo till en av sina lantgårdar norr om Åbo, Sunila prästgård i Virmo, som han ärvt efter fadern Jakob Gadolin. De böcker och tidskrifter som de tre generationerna hade förvärvat fanns till en stor del i prästgården vid branden, men även på andra egendomar i Åbotrakten. Enligt Johan Gadolins förteckning över egendom som förlorades vid branden fanns inga böcker i stadsgården No 44 i Klosterkvarteret, som brann ner. De enda böcker som tas upp i denna förteckning är de som gått förlorade ”hos Bokbindaren Granström vid Nylandsgatan, en upplaga af 100 exemplar af 2ne förlidna vår af mig utgifna arbeten...”³¹

Johan Gadolin var en förutseende man och i ett brev 4.10.1831 till sin svärson Gustaf Gabriel Hällström, då rektor för Akademien, kan man tolka att Johan erbjudit boksamlingen till Kejslerliga Akademien: ”Framdeles hoppas jag få underrättelse om hvad Consistorium besluter om mina böcker. Dermed är ingen brådska/.../.”³² Johan återkom i frågan följande år, och försöker sälja sin samling till Akademien, utan resultat.³³ Tydligt har konsistoriet inte tagit något beslut i saken, eftersom Gadolin senare planerar en lottfördelning av samlingen mellan sina barn.

I Nationalbibliotekets arkiv finns en omfattande förteckning i ett häfte, med Johan Gadolins kännspaka handstil, över den del av hans boksamling som tillfördes dottern Johanna Ulrika Rönnbeck 27.7.1850³⁴, men i den brevväxling mellan Emil af Hällström och överbibliotekarien vid ÅAB Allan Törnudd 1919, som föregick överlåtelsen, kan man läsa hur samlingen efter Johan

³⁰ W. E. Nordström: *Academia Aboensis rediviva 1918-1968*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri, 1968, s. 134.

³¹ Johan Gadolin: *Förteckning öfver den Skada undertecknad lidit vid den Eldsvåda som öfvergådt Åbo stad d. 4de och 5te sistedne September*. Coll. 57.52.

³² Brev från Johan Gadolin till Gustaf Gabriel Hällström 4.10.1831.

³³ Brev från Johan Gadolin till Gustaf Gabriel Hällström 19.1.1832.

³⁴ *En förteckning över Johan Gadolins boksamling, som överläts till dottern Johanna Ulrika Rönnbeck, f. Gadolin, år 1850*. Coll. 57.78.

Gadolins död 1852 utlottades mellan sex arvingar 1856 – ”den sjunde erhöill om sinnesrubbad icke någon del”.³⁵ I ett annat brev skrev af Hällström att Ulrika Rönnbecks lott, efter hennes död 1880, inlöstes av af Hällströms far, och i samband med detta ”fick universitetsbiblioteket i Hfors och prof. Sven Gabriel Elmgren välja ut hvad de ville ha – lyckligtvis inte många arbeten”.³⁶

I Nationalbibliotekets arkiv finns inte häften med förteckningar över de böcker och tidskrifter de övriga barnen erhöill. I den handskrivna katalogen har Johan Gadolin märkt ut en del titlar med bokstavskoder på barnens förnamn eller släktnamn (R, Hm, P, N, Sp, G), vilket af Hällström tolkat som ett försök till lottfördelning av samlingen. Oklart förblir om de övriga lotterna i praktiken tillföll de andra barnen. En intressant detalj är att man inte nämner något om samlingen i Johan Gadolins bouppteckning. I bouppteckningen finns endast en bibel, två postillor och två psalmböcker upptecknade.³⁷ I något skede har samlingen ändå, trots utlottningen, till största delen flyttats till Johan Gadolins svärson Gustaf Gabriel Hällströms lantgård Olkkala i Vichtis efter Johan Gadolins död. I ovanstående brev berättar Emil af Hällström att biblioteket ”hämtades med torpareforor till Olkkala gård”.³⁸

Orsaken till att Emil af Hällström ville överlåta samlingen till Åbo Akademis bibliotek framkommer också i brevväxlingen. Han sålde Olkkala gård efter att rödgardister skjutit ner sonen Eljas natten till 31.1.1918, endast fyra dagar efter inbördeskrigets början. Gården avyttrades och familjen flyttade till familjens stadsgård i Helsingfors, där böckerna förvarades i ett vindskontor. Flera av verken utsattes för fukt- och andra skador. I ett brev skriver af Hällström: ”en del böcker äro nedsölade af dufvor”... en annan del af böckerna åter har användts af barn af olika generationer till att pressa blommor i...”. Man kan också ställa frågan varför Emil af Hällström inte ville donera den värdefulla samlingen till Helsingfors universitet, utan till det nygrundade svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi. af Hällström hade säkert uppmärksammat det upprop om bokdonationer som det nygrundade Åbo Akademi efterlyste.³⁹

Med samlingen följde den tidigare nämnda handskrivna katalogen, med en noggrann alfabetisk-numerisk förteckning över böckerna i samlingen. Den handskrivna katalogen har bundits in i halvskinnband efter att den tillföll biblioteket. När man jämför Johan Gadolins anteckningsböcker i Nationalbibliotekets arkiv med bokkatalogen kan man konstatera att det är han själv som har förtecknat böckerna och tidskrifterna.⁴⁰ Samma handstil och noggranna bibliografiska

³⁵ Brev från Emil af Hällström till Åbo Akademis konsistorium våren 1919, odaterad avskrift.

³⁶ Brev från Emil Hällström till överbibliotekarie Allan Törnudd 7.4.1919.

³⁷ Johan Gadolins bouppteckning 29.10.1852, Landsarkivet i Åbo.

³⁸ Brev från Emil Hällström till överbibliotekarie Allan Törnudd 7.4.1919.

³⁹ Marjut Popelka: Olkkalan kartano. Ihmisiä ja elämää Vihtiläisessä herraskartanossa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2008, s. 117 f.f.; Brev från Emil af Hällström till Åbo Akademis konsistorium våren 1919.

⁴⁰ Bildbilaga, bild 1.

beskrivning och numrering av böcker och tidskriftsvolymer återfinns i den förteckning som han gjort över de böcker som skulle överföras till dottern Ulrika Rönnbeck (se ovan). I slutet av katalogen finns, med en modernare handstil och nyare papper, en lista på de böcker som saknas i samlingen. Många av de saknade böckerna är på svenska, och kan kategoriseras som nyttolitteratur, t.ex. Malachia Lureos *Försök til en systematisk indelning, på fruntimmers svagheter* (Åbo, 1781) och Johan Julins *Afhandling om bränneri-redskap, om förmänligaste sättet att af de i Finland wanliga sädesslag och potäter tilwerka bränwin, med underrättelse om potäters användande till brödbakning* (Åbo, 1815). Denna lista är sammanställd av någon vid ÅAB. Böckerna har inte funnits i samlingarna vid överlåtelsen till ÅAB, utan försvunnit tidigare. Nyfikna läsare, kanske släktingar till ägarna, har lånat ur samlingen men inte återbördat böckerna. Några av de saknade verken finns i Nationalbiblioteket (tidigare Helsingfors universitetsbibliotek), utvalda av den tidigare nämnda professor Elmgren.

En beskrivning av Gadolinska biblioteket

Mina primära forskningsobjekt ingår i den del av samlingen som Johan Gadolin förvärvade, men för att få en helhetsbild av biblioteket återges kort en beskrivning av hela samlingen. Den äldsta boken i samlingen är tryckt år 1500, *Acta Hamburgensa*, ett teologiskt verk på tyska. En stor del av samlingen består av äldre naturvetenskapliga verk, typiska för upplysningstiden. Senare verk har klar anknytning till professorernas forskning eller personliga intressen. Det allra sista trycket är ett tunt, vattenskadat häfte om fossila fynd i Ural, *Lettre sur le Rhopalodon, genre de saurien fossile*, skrivet av G. Fischer de Waldheim, tryckt i Moskva 1841, med författarens dedikation till Johan Gadolin.

Det Gadolinska biblioteket består av professorernas privata samlingar som vuxit till sig genom de tre professorernas köp, subskriptioner, prenumerationer, gåvor och byten. Genom arv sammanfördes samlingarna hos Johan Gadolin, förmodligen då han lämnade sitt värv vid Akademien 1822 och delvis flyttade in i faderns prästgård Sunila, ca 20 km norr om Åbo. Man får givetvis anta att inte alla verk som de tidigare generationerna förvärvat finns i det Gadolinska biblioteket vid ÅAB, inte heller alla de verk Johan Gadolin har skaffat. De tidigare nämnda dissertationerna finns inte i det Gadolinska biblioteket, utom de dissertationer Gadolin själv medverkade i, vanligtvis som preses, fram till år 1823.

I samlingen finns både vetenskaplig litteratur och mera praktisk litteratur t.ex. om brännvinsbränning och tobaksodling, reseskildringar, hälsa, biografier, kalendrar mm. I samlingarna finns även årsböcker och tidskrifter, t.o.m. dagstidningar. Samlingen består till en stor del av skinn- och pergamentband, men det är ingen bibliofil samling med uteslutande vackra band. Den äldre

litteraturen, förvärvad av Johan Gadolins morfar, Johan Browallius, är ofta inbunden i pergament, och kallas i källlitteraturen för ”Browalliusband”.⁴¹ De flesta böcker är i oktavformat, men det finns även en samling på uppskattningsvis 300 folianter, och en del böcker och häften i duodesformat.

Bibliografisk analys av Johan Gadolins förvärv – 16 fallstudier

Kriterierna för mitt urval av fallstudier redovisas i kapitlet **Material och avgränsningar**. Jag har kategoriserat urvalet i fem grupper:

1. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Monografier. 6 analyser.
2. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Tidskrifter. 2 analyser.
3. Hushållsrön, odling och hälsa. Monografier. 4 analyser.
4. Reseskildringar och historia. Monografier. 2 analyser.
5. Skönlitteratur. Monografier. 2 analyser.

I analysen följs Gaskells fem punkter: 1. Analys av bokens titelsida 2. Bokens format, paginering, arkbeteckning etc. 3. Typsnitt, papperstyp, planschblad 4. Anteckningar om bokens innehåll, 5. Övriga anteckningar som belyser bokens historia, t.ex. marginalia.⁴²

I slutet av kapitlet sammanfattar jag mina reflektioner och diskuterar samlingens uppbyggnad på basis av fallstudierna. Jag refererar även i vissa fall till de titlar som inte ingår i fallstudierna. Jag har särskilt reflekterat över *bokband* och *marginalia*, eftersom dessa är mer kopplade till bokägaren än verkens typografi eller illustrationer. Bokens syfte avspeglas i bokbanden, och enligt Mirjam Foot, var det först på 1700-talet som banden också alltmer avspeglar bokens innehåll.⁴³ I böckers marginalia kan man bland annat avläsa proveniens, bokpriser, bokägarens tankar om innehållet och inte minst, genom dedikationer, kontakter och nätverk.

- 1. Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Monografier.** Denna grupp är den definitivt största ämnesgruppen i hela samlingen.

Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft*. Wien: Joh. Thomas Edlen v. Trattuern, 1773. [8], 519 s.

Titelsidan med text i fraktur i olika storlekar. Sidan domineras av ett romantiskt kopparstick, föreställande fem dagbrottsarbetare som plockar stenar. Boken är i kvartoformat, har

⁴¹ Rajalin 2008 <http://bibbild.abo.fi/hereditas/gadolin/>.

⁴² Gaskell 1995, s. 321 f.f.

⁴³ Foot 1997, s. 53, 65.

arkbeteckningar i versaler, gemener och nummer, t.ex. Aaa 3. Kustoder. Typsnittet i brödtexten är fraktur. Boken har enklare vinjetter och i slutet av boken finns 25 utvikbara planschblad i kopparstick, föreställande gruvdrift. Inlagan är av lumppapper med tydliga vattenstämplar. Boken är indelad i kapitel och avsnitt, dessutom är texten i sin helhet delad i paragrafer från § 1-§ 816. Inlagan är i gott skick. Sprängt snitt med röda prickar. På insidan av pärmen finns prisuppgifter om boken och bandet: Boken kostade 4 Rdr och 16 β (skilling), bandet 32 β, tillsammans blev detta 5 Rdr. På insidan av pärmen finns även en ägaranteckning: Joh. Gadolin. Siffran 3 i utgivningsåret har med bläck ändrats till 8.

Bokbandet är i helskinn, en av de få i Gadolins samling. Ryggen har fem bind, titelfältet är i rött med enkla guldornament, med förgylld text i antikva: C. T. DELIUS och på följande rad BERGBAUKUNST. Dubbla förgyllda linjer längs binden och pärmarnas yttre kanter. Blåvitt kapitälband.

Delius (1728-1779) var tysk gruvforskare.

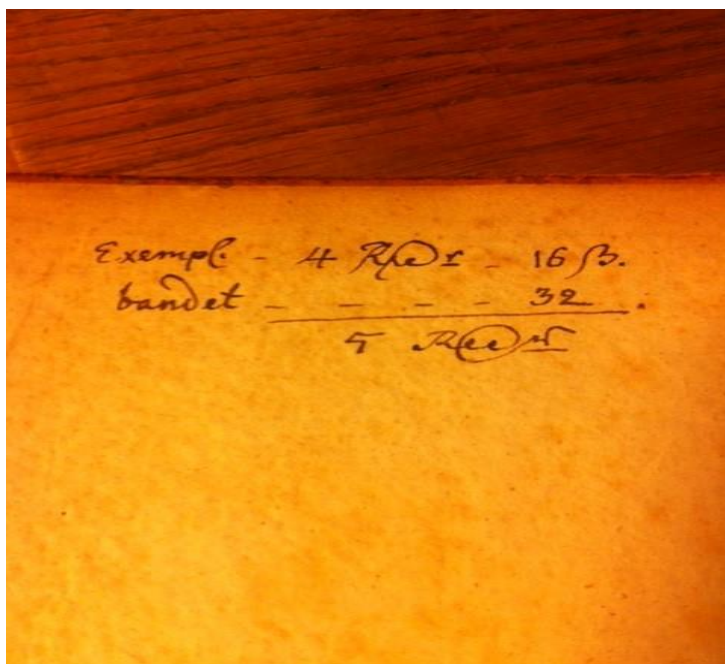

Fig. 3. Bokens och inbindningen pris, 5 Rdr tillsammans, på insidan av pärmen.

Gadolin, Johan: *Inledning til chemien*. Åbo: Frenckellska boktryckeriet, 1797. 150 s.

Titelsida med text i antikva. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumppapper. Halvskinnband vars pärm är klädda med gult papper sprängda i svart. Interfolierade, bredare blad med handskrivna anteckningar, anteckningar på insidan av pärmen och försättsbladet. Mycket marginalia och överstreckningar även i brödtexten. Bygger på de Fourcroys verk *Philosophie chimique*.

Kirwan, Richard: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids*. London: P. Elmsly, in the Strand, 1787. 146 s., tab.

Titelsida med text i antikva i olika storlekar, med versaler. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumppapper. Inga illustrationer, men många tabeller. Inbunden i blått pappband, oskuren inlaga. Handskriven titel på

ryggen. Dedikation på försättsbladets verso: For Mr Gadolin from the Author. Förmodligen fick Gadolin boken av författaren under sin vistelse 1788 i London. Kirwan hörde till Gadolins "litterära correspondenter".

Kirwan var irländsk geolog och kemist, en av de sista som försvarade flogistonteorin.

Karsten, Dietrich Ludwig Gustaf: *Des Herrn Nathanael Gottfried Leske hinterlassenes Mineralienkabinet systematisch geordnet und beschrieben*. Leipzig: Müller, 1789. 1-2. 578, 280 s.

Titelsidorna i båda delarna har text i antikva i olika storlekar. Frontespis i första delen med ett kopparstick, föreställande Nathanael Gottfried Leske. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kustoder. Texten är satt i antikva på lumpapper. Båda delarna är inbundna i ett halvskinnband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva i versaler. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckning I, II BD. Ågaranteckning på insidan av främre pärmen: Johan Gadolin.

Nordenskiöld, Nils Gustaf: *Bidrag till närmare kännedom af Finlands mineralier och geognosie*. Första häftet. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1820. 103 s.

Titelsida med text i antikva i olika storlekar. Boken är i oktavformat, med arkbeteckningar i versaler och nummer. Kustoder. Brödtexten är satt i antikva på lumpapper med vattenstämplar. Boken innehåller 4 planschblad, delvis i färg, föreställande Kimito Tantalitbrott och stenkristaller. Författaren tillägnar boken (på franska) greve Nicolas de Romanzoff.

Välskt band, marmorerad pärm. Förgyllt snitt. Ryggen är dekorerad med förgyllda små blommor och åtta dubbla förgyllda linjer. I boken finns en dedikation på försättsbladets verso: Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren.

Nordenskiöld (1792-1866) var finsk mineralog och bergmästare, korresponderande ledamot av Kejsarliga vetenskapsakademien i St. Petersburg.

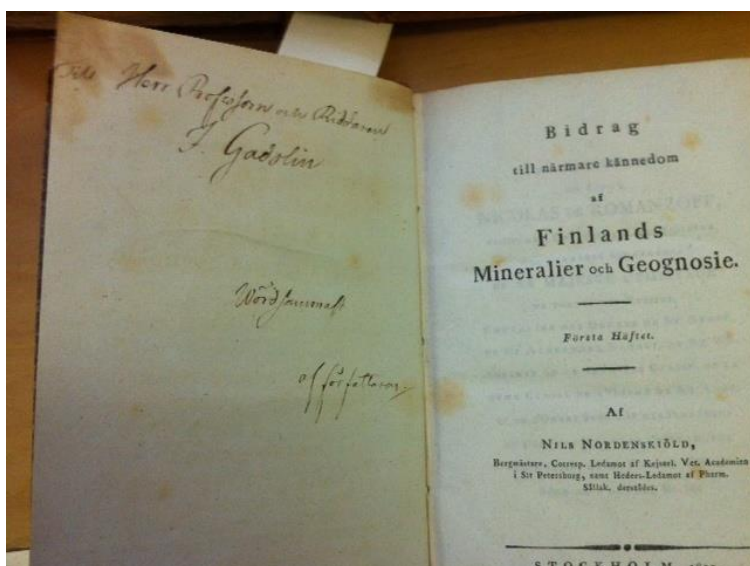

Fig. 3. Gadolins nätverk var stort och han fick många dedicerade böcker av sina forskarkolleger.

Suckow, Georg Adolph: *Anfangsgründe der Mineralogie*. Leipzig: Weidmann, 1790. XVI, 447 s.

Titelsidans text i fraktur. Kopparstick på titelsidan, med två nakna knubbiga barn i ett laboratorium. Oktavformat. Arkbeteckningar med bokstäver i fraktur och nummer. Brödtext i fraktur, utom mineralbeteckningar på latin, som är satta i antikva. Lumpapper.

Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Fem bind på ryggen, med dubbla förgyllda linjer på vardera sidan. Titelfält i rött, med förgylld text i antikva: *SUCKOW* och på följande rad MINERALOGI. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin.

Suckow (1751-1813) var tysk fysiker och geolog.

Waldheim, G. Fischer de: *Lettre a monsieur Rodérick Impey Murchison, esq. sur le rhopalodon, genre de saurien fossile du versant occidental de l'Oural*. Moscou, 1841. 10 s.

Titelsida med 10 olika typsnitt, bl.a. antikva, författarens namn i fraktur. På titelbladets verso finns den ryska censorns godkännande av trycket (på ryska). Tunt häfte i kvartoformat, 10 sidor med paginering. Text på franska, latin och nothänvisningar till ryska verk med kyrillisk skrift. 1 illustration av fossiler. Lumpapper.

Blått pappersomslag med tryck. Vattenskadat exemplar med dedikation: A M. B. Prof. Gadolin hommage de l'auteur. Det allra sista trycket i samlingen.

Waldheim (1771-1853) var tysk-rysk paleontolog.

2. *Vetenskaplig litteratur i kemi och mineralogi. Tidskrifter.*

Gadolin prenumererade på många vetenskapliga tidskrifter. Här presenteras två centrala tidskrifter, som han ofta citerar i sina anteckningsböcker och diskuterar i sin "litterära correspondens".

Bergmännisches Journal. Vol. 1-6 1788-1793. Utkom månatligen i häften med blått omslagspapper med text. Oktavformat med text i fraktur. Arkbeteckningar med bokstäver och nummer. Löpande paginering för varje år. Rössjor på varje sida. Kustoder. Innehåller många tabeller, även utvikbara. Innehåller även utvikbara planschblad i kopparstick, ofta illustrationer med gruvteknik.

Årgångarna är inbundna i halvskinn med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart.

Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckningar t.ex. 1. BAND. 1789. Med ägaranteckningar Johan Gadolin. Fraktur. Finns nämnd i Gahns brev 1.10.1789.

Se bildbil. 4 och 5.

Crell, Lorenz: *Chemisches Journal für die Freunde der Naturlehre, Arzneygelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufacture*. Erster Theil och Zweyter Teil i samma band.

Lemgo: Meyer, 1778-1779.

Titelsida i fraktur i flera olika storlekar. Oktavformat med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Brödtext i fraktur. Lumpapper. Planschblad med kopparstick, föreställande laboratorieredskap.

Halvskinn med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggen har fem bind, förgyllda dubbla linjer på vardera sidan av dem. Titelfält i rött, med text i antikva. Under detta ett titelfält i svart, med delbeteckning I, II TH. Ägaranteckning: Joh Gadolin.

En av de viktigaste tidskrifterna i Gadolins samling. Den första tidskriften som primärt utgav artiklar i kemi. Tidskriften byter namn ett par gånger och är mest känd under beteckningen Crell's Annalen. Utkommer fram till år 1804. Under sin resa 1786-1788 träffar Gadolin kemisten Lorenz Crell (1744-1816) i Helmstadt. Gadolin medverkar med ett tiotal artiklar i tidskriften. Nämns i korrespondens med bl.a. Heyer 17.9.1792, Gahn 20.4.1789, 1.10.1798
Se bildbil. 2 och 3.

3. *Hushållsrön, odling och hälsa. Monografier.*

Gadolin hade två lantgårdar och en stor trädgård i Åbo, Surutoin. I samlingen finns en hel del nyttolitteratur som berör trädgårdsodling, tobaksodling, jordbruk och manufaktur. Han var också med och grundade Kungliga Finska Hushållningssällskapet 1797. I mina fallstudier ingår även ett par läkarböcker.

Buchan, William: *Hus-medicin, eller Afhandling om sjukdomars förekommande och botningssätt, genom regime och enkla läkemedel, tillika med et bihang, innehållande: De enkla läkemedlens nytta och bruk i sammandrag öfwers. från engelskan.* 12. uppl. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1801. På eget förlag. 246, 110, [20] s.

Titelsida i fraktur, i många olika storlekar. Författarens namn i antikva. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och siffror. Inga illustrationer. Lumpapper. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Med förgylld ryggtitel. Ågaranteckningar: Joh: Gadolin, J. Gadolin på pämens insida, J. Gadolin med blyerts på försättsbladet.

Siemens, Frans Ernst: *Beskrifning på en ny apparat till potäters upplösning och beredning för brännvinsbränning med 4 taflor i stentryck.* Stockholm: K. Landtbruks-Academien, 1823. XVI, 48 s.

Titelsida i fraktur, utom författarens namn i antikva med versaler. Dedikation på sidan efter titelbladet: Hans Majestät Konungen af Swerige och Norrige CARL JOHAN i djupaste underdånighet tillegnad. Oktavformat. Arkbeteckningar i siffror. Brödtext i fraktur. 4 planschblad i stentryck med bilder av apparaten. Lumpapper. Inlagan mycket ojämn och sliten. Blått styvt pappersomslag.

Struwe, Chr. Aug: *Huru kunna hafwande bibehålla helsan och wänta en gladnedkomst. Jemte föreskrifter för barnsängsqwinnor.* Örebro: Lindh, 1806. 191 s.

Titelsidan i fraktur, utom två ord i antikva, Doct. och Human Society, som inte är på svenska. Oktavformat. Arkbeteckning i bokstäver och siffror. Kustoder. Mycket enkla rössjor, inga illustrationer. Mycket ojämn inlaga, sliten. Lumpapper. Blått styvt pappersomslag. Liten titeletikett med tryckt titel på ryggen.

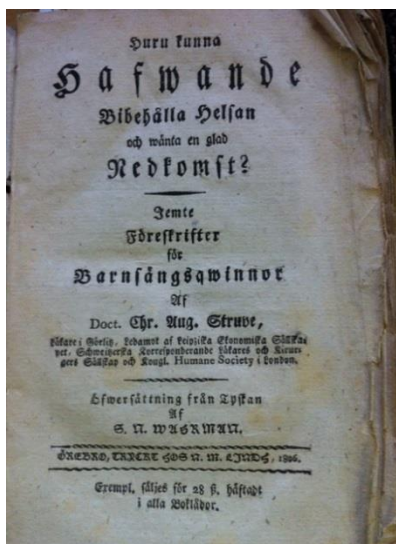

Fig. 4. *Huru kunna hafwande bibehålla helsen och vänta en glad nedkomst? Johans hustru Hedwig födde sju barn i äktenskapet med Johan.*

Vothman, J. G.: *Trädgårds cateches, förswänkad och tilökt af Olof Swartz*. Första Delen. Upsala: Joh. Fred. Edman, 1796. 222 s.

Titelsidans text i fraktur, utom författarens namn, som är i kursiv. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Brödtexten i kursiv, utom trädgårdsväxternas namn på latin som är satta i antikva. Lumpapper, mycket ojämn inlaga. Planschblad i kopparstick med olika typer av trädgårdsredskap. Grått styvt omslagsband, med dedikation på pärmen: Herr Professor Gadolin från utgifvaren. I brevväxlingen mellan Olof Swartz och Johan Gadolin nämns denna bok i ett brev 2.9.1796. I flera brev till Johan återkommer Swartz med goda råd om sådd, frön, etc. för trädgården Surutoin.

4. *Reseskildringar och historia. Monografier.*

Johan reste i arbetets och forskningens tecken. Han skaffade en del reseskildringar, men inte i lika stor utsträckning som fadern och morfadern. I denna kategori ingår också reserapporter som tangerar Gadolins stora intressen, manufaktur, gruvsdrift etc.

Broling, Gustaf: *Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799 med sednare tilläggningar*. Stockholm: Bruks Societeten, 1811-1817. 4 vol., pl.-bl., kartor.

Titelsida på första delen i kopparstick, med karta av London. Text i antikva. Oktavformat, med arkbeteckningar i nummer. Lumpapper. Blått pappomslag. Tryckt etikett med titel och författare på ryggen. Dedikation på pärmens insida: Till H. Prof. J. Gadolin af författaren. Innehåller mycket uppgifter om manufaktur och olika lärda sällskap i England.

Broling (1766-1838), var bergmästare men även kopparstickare och litograf.

Saussure, Horace-Bénédict de: *Voyages dans les Alpes, précédés d'un essai sur l'histoire naturelle des environs de Genève*. Vol. 1. Neuchatel: Samuel Fauche, 1780.

Titelsida i antikva, med några rader i kursiv. Text i antikva. 367 s. Oktavformat, med arkbeteckningar i bokstäver och nummer. Illustrerad, 7 vackra utviktbara planschblad i kopparstick. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Rygg med fem bind. Dubbla förgyllda linjer vid binden. Titelfält i rött med förgylld text. Titelfält i svart med förgylld text på bandnummer. Rött snitt.
Saussure (1740-1799) var schweizisk geolog.

5. Skönlitteratur

Aejmeleus, Niilo: *Haaksirikko. Suomalainen perustuskielinen taru*. [Skeppsbrottet. En berättelse på det finska grundspråket]. Helsinki: J. J. Frenckell, 1838. 84 s. Häftad. Slitet, med spår av duvspillning på omslaget.

Gellert, Christian Fürchtegott: *C. F. Gellerts sämtliche Fabeln und Erzählungen in drei Büchern*. 13. Aufl. Berlin: Oehmigk, 1810. XXXVIII, 208 s.

Titelsida i fraktur. Oktavformat. Flera planschblad i kopparstick. Text i fraktur, lite inslag av antikva. Inbunden med marmorerad pärm. Rygg i rött papp. Slitet exemplar, ev. duvspillning på pärmen.

Sammanfattning av analysen – bokband och marginalia

Om man skulle bryta ut den samling i Gadolinska biblioteket som förvärvades av Johan Gadolin, kan vi föreställa oss rader med rätt likadana halvskinnband med gula, sprängda pärmar, insprängda med böcker med pappersomslag.⁴⁴ Uppskattningsvis hälften av sina förvärv har han låtit binda in hos bokbindare i Åbo. Som Foot påpekar, är attribueringen en knepig fråga när det gäller bokband, eftersom bokbindarna kopierade varandra, eller påverkades av modeströmningar och trender i bokbinderiet.⁴⁵ Vi vet att ett tjugotal bokbindarmästare verkar i Åbo under Johan Gadolins tid, varav minst fem även verkade som akademibibliotekets bokbindare.⁴⁶

Flerbandsverk och vetenskapliga tidskrifter bands in i identiska band och likadana bokryggar, med ett fält för titel och ett för nummer. Också en stor del av monografierna bands in i liknande sprängda band. Denna typ av sprängda band producerades framför allt av bokbindaren Petter Anders Fernborg, som också band in böcker för Kungliga Akademiens bibliotek.⁴⁷ Fernborg band också in Läsesällskapets böcker.⁴⁸ Förmodligen har Fernborg bundit in en stor del av Johan Gadolins böcker, eftersom de till sin utformning ser likadana ut, och ryggar har för de mesta samma typ av dekor: enkla linjer längs binden och enstaka prickade linjer. En jämförelse med

⁴⁴ Bildbilaga, bild 2-3.

⁴⁵ Foot 1997, s. 5.

⁴⁶ Jorma Vallinkoski: *Suomen kirjansitojamestarit. Finlands bokbindarmästare. 1514-1868*. Helsingfors: Helsingfors universitetsbibliotek, 1992, s. 175.

⁴⁷ Anna Perälä: *Vackert, vittert, lärt. Jan Pousars boksamling*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2010, s.141.

⁴⁸ Mustelin 1949, s. 80.

Nationalbibliotekets band, försedda med med Fernborgs stämpel, visar mycket stor likhet. Fernborg verkade som bokbindare i Åbo 1793—1815.

En intressant anteckning finns i Gadolins förteckning över förstörd egendom efter branden. Han hade 100 exemplar av två av sina verk inestående hos bokbindaren Jakob Granström, som dessvärre gick förlorade i branden 1827. Även Granström band in akademibibliotekets band.⁴⁹ Man får anta att akademiens professorer använde samma bokbindare för sina privatbibliotek som akademiens bibliotek, och att de kunde vända sig till flera bokbindare. På samma förteckning, direkt under anteckningarna om bokbanden, kan vi läsa att Gadolin förlorat ”hudar hos Richter” för ett värde av 25 rubel. Gadolin som hade två lantgårdar med kor och annan boskap och var således självförsörjande när det gällde skinn för bokbanden, och lät behandla hudarna hos garvmästare Christoffer Richter.⁵⁰

En annan iakttagelse är att de flesta böcker med utvikbara planschblad, särskilt de vetenskapliga, bands in. Ett av de få helskinnband i samlingen, Delius’: *Anleitung zu der Bergbaukunst*, är ett gott exempel på detta: verket har 25 utvikbara planschblad i kopparsnitt, föreställande gruvdrift.⁵¹ På så sätt skyddades planschbladen från slitning och stötar.

I samlingen ingår förstas verk som redan varit inbundna när Gadolin förvärvat dem (genom köp, byten eller gåvor). Flera av dem är halvskinnsband eller välska band med träarmorerade pärmpapper, något som var typiskt för vetenskaplig litteratur i början av 1800-talet.⁵²

Vilka verk lät han då bli att binda in? De flesta böcker som man kan kategorisera som nyttolitteratur är verk med blått pappersomslag eller pappomslag, men även några exempel på vetenskapligt värdefulla böcker i samlingen är utförda i pappersband, t.ex. Kirwan: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids, 1787*. Pappersbanden är anspråkslösa och har oftast oskurna snitt. Vissa har etiketter på ryggen, men ofta har Gadolin själv skrivit in titeln på ryggen.

Helena Strömquist har i sin avhandling beskrivit och analyserat pappers- och pappbanden. Den ökade bokproduktionen och -konsumtionen i slutet av 1700-talet ledde till en spridning av den pappersbundna boken. Många nya genrer, t.ex. praktiska handböcker, fick stor spridning och förlag och bokhandlare började marknadsföra böckerna i billiga pappersband.⁵³ I samlingen finns också enstaka verk som helt saknar omslag, t.ex. den enda årgången av Läsesällskapets *Allmän litteraturtidning*, som utkom i ett vikt ark två gånger i veckan.

⁴⁹ Vallinkoski 1992, s. 199.

⁵⁰ Förteckning öfver den Skada underteknad lidit vid den Eldsvåda som öfvergådt Åbo stad d. 4de och 5te sistledne September. Coll. 57.78.

⁵¹ Bildbilaga, bild 4.

⁵² Perälä 2010, s. 142.

⁵³ Helena Strömquist: ”Med coleurt omslag”. *Färgade, dekorerade och tryckta pappersomslag på svensk bokmarknad 1787-1846. En bokhistoria*. Lund : Avdelningen för ABM och bokhistoria, Lunds universitet, 2010, s. 18.

När man betraktar Gadolinska biblioteket i sin helhet, kan man konstatera att Johan Gadolins böcker har en anspråkslösare framtoning än faderns och morfaderns samlingar. Detta beror inte enbart på att han hade ett mycket ekonomiskt sinnelag, utan man kan se samma bokbandstrender i Akademiens bibliotek: före 1741-1743 föredrog man enbart pergament- eller skinnband. Arbeten på latin skulle bindas in i vitt pergament, de övriga i helskinn. Senare på 1700-talet blev välska band, halvskinnband och för enklare bruksändamål pappersband allt vanligare.⁵⁴ Akademiens professorer följde samma traditioner – många av dem hade dessutom tjänstgjort som amanuenser vid biblioteket, även Johan Gadolin. Med stor sannolikhet vände sig professorerna också till samma bokbindare som Akademiens bibliotekarier.⁵⁵

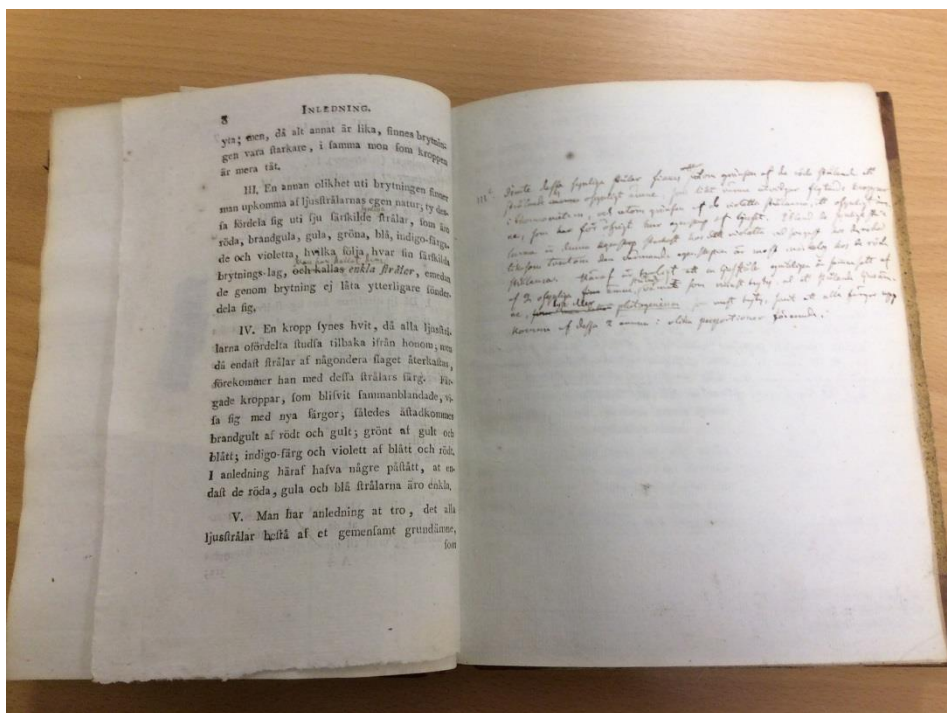

Fig. 5. Ett exempel på Gadolins anteckningsteknik och hur det påverkar inbindning av en bok. Han lät binda in läroboken *Inledning til Chemien med tomma blad*, i större storlek, för att kunna göra anteckningar och kommentarer i den.

⁵⁴ Rainer Knapas: *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 2012, s. 49.

⁵⁵ Knapas 2012, s. 74.

När det gäller marginalia, så förekommer de sparsamt i Johan Gadolins böcker. Han förde noggranna och systematiska anteckningar i sina anteckningsböcker⁵⁶. Ett undantag i samlingen är hans egna verk *Inledning till chemien, 1797*, en lärobok i kemi som behandlar kemins grunder. I samlingen finns i två exemplar, varav ett exemplar kan karaktäriseras som lärarexemplar. Gadolin har låtit binda in boken så att vartannat blad är ett tomt, bredare blad. På dessa blad har han gjort kompletterande anteckningar till textboken. Han har också gjort anteckningar och rättelser i bokens brödtext, kanske med tanke på en eventuell nyutgåva, eller nya rön i sina kemiska experiment. Detta sätt att interfoliera blanka blad för anteckningar är inte ovanligt i tidigare universitetstryck. Pärmens på detta exemplar är bredare än på det andra exemplaret.

I många av de vetenskapliga verken finns ägaranteckningar och de böcker han fått i gåva har ofta dedikationer, se t.ex. fig. 3, s. 18. Oftast är dedikationerna korta, men i Nordenskiölds bok från 1820 kan man skönja den aktning en etablerad och känd professor fått: *Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren.*

Förvärv – kanaler och nätverk

Vi höjer blicken från böckerna och samlingen och fokuserar på det som Darnton kallar de generella kategorierna i det kommunikativa kretsloppet, dvs. de yttre influenserna som skiftar och påverkar aktörerna i kretsloppet och spridningsprocessen.⁵⁷ Vilka intellektuella influenser påverkade Gadolin och i vilka historiska omständigheter levde han?

Gadolin verkade under en både dynamisk och dramatisk tid. Akademien växte och naturvetenskaperna utvecklades och blev sekulariserade. Redan under morfadern Browallius' tid, 1730—1740-talen, förflyttades tyngdpunkten i Akademiens undervisning från moraliskt-historiskt till naturvetenskapligt håll.⁵⁸ Två dramatiska händelser påverkade också det intellektuella livet i Åbo och forskarsamfundet: Finska kriget 1808-1809 och Åbo brand 1827. Finland blev en del av Ryssland. Åbo miste sin status som den östra rikshalvans största och viktigaste stad. Senaten flyttade till Helsingfors 1817 och den Kejsarliga Akademien efter Åbo brand 1827.

Den industriella revolutionen var en förutsättning för en snabbare spridning av böcker och tidskrifter och bokmarknaden utvecklades i hela Europa, så även i Sverige och i den östra rikshalvan.⁵⁹ Detta innebar också att den vetenskapliga kommunikationen blev snabbare. Henri-Jean Martin beskriver denna utveckling ”från [kommunikations]armod till överflöd” genom att

⁵⁶ Bildbilaga, bild 6.

⁵⁷ Darnton 1998, s. 32 ; Darnton 2007, s. 503.

⁵⁸ Klinge 1988, s. 615 f.

⁵⁹ Laine 2006, s. 139 f.f., 253 f.f.

jämföra utgivningen av vetenskapliga tidskrifter: År 1750 utgavs 10 vetenskapliga och tekniska tidskrifter, år 1800 utkom 100 titlar och 1850 1000 titlar.⁶⁰ Tidskrifterna blev under denna tid också alltmer specialiserade. De utvecklades från breda, recenserande tidskrifter i upplysningstiden anda, till tidskrifter för experter. En sådan tidskrift var *Crell's Annalen*, som till en början hade 400 prenumeranter, som riktade sig till både fysiker, kemister, mineraloger.⁶¹

Ännu i början av 1800-talet var Åbo Finlands viktigaste bokhandelsstad, med flera öppna, moderna boklådor.⁶² Det fanns en intellektuell elit vid den Kungliga Akademien (från 1809 Kejsarliga Akademien) och ett borgerskap. Det fanns en marknad, men de olika samhällsgrupperna hade olika behov. Trots att utbudet på böcker och ständigt växte under slutet av 1700-talet, mötte utbudet inte efterfrågan, särskilt inte bland Akademiens professorer. Professorerna använde både lokala ombudsmän, boklådor, bokkataloger för sitt förvärv, men särskilt utländska titlar skaffades genom kontakter till forskare i Sverige eller andra länder.⁶³ I ett konsistoriebeslut beviljades ett påslag till professorslönerna för ”kostsamma böckers inköp”, på så sätt växte också de enskilda professorernas privatbibliotek till viktiga samlingar inom de olika ämnena.⁶⁴

Den första egentliga öppna bokhandeln i Åbo öppnade 1783, ”Boklådan å Bron” eller den Frenckellska bokhandeln, av Johan Christopher Frenckell II. Samtidigt hade bokhandlaren J. H. Holmberg från Stockholm ett aktivt kommissionärsnätverk i Finland, och flera av kommissionärerna är knutna till Akademien, t.ex. adjunkten Johan Bonsdorff, som förekommer i en brevväxling mellan P. J. Hjelm och Johan Gadolin 1792. I brevet skriver P. J. Hjelm att han blivit förhindrad att skicka böcker till adjunkten Bonsdorff. Detta brev är den enda källa som direkt anger vilka etablerade kanaler Gadolin använder i Åbo för bokköp.⁶⁵

Ett uppehåll i bokhandelsverksamheten i Finland skedde under Finska kriget och Napoleonkrigen 1808-1813, men Frenckell fortsätter att annonsera och förmedla litteratur från Sverige. Han ägde också Åbo Tidningar, som han regelbundet annonserade i. En stor del av förmedlingen skedde genom subscriptioner. Genom förhandsbeställningar blev böckerna inte i lager och kostnaderna var 20-30% lägre.⁶⁶ Frenckell lät också trycka bokkataloger. I Frenckells *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron. N:o 1*, 1800, återfinns 1 av 179 titlar i Gadolinska biblioteket: *Försök till*

⁶⁰ Henri-Jean Martin: *The history and power of writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994, s. 494.

⁶¹ Broman 2000, s. 236.

⁶² Laine 2006, s. 253.

⁶³ Laine 2006, s. 280.

⁶⁴ Olof Mustelin: *Läselsällskapet i Åbo. Särtryck ur Svenska litteratursällskapet's Historiska och litteraturhistoriska studier*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 1949, s. 62.

⁶⁵ Edv. Hjelt & Robert Tigerstedt *Johan Gadolin 1760—1852 in Memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Johan Gadolins ins Auswahl*. Leipzig: Hirzel, 1910, s. LXXXIX.

⁶⁶ Hakapää 2008, s. 101, 114.

svensk nomenklatur för chemien, lämpad efter de sednaste upptäckterne, 1975. Johan Gadolin använde med stor sannolikhet Frenckellska tryckeriets bokhandel i Åbo och senare Friedrich Anton Meyer, som utsågs till universitetsbokhandlare vid Kungliga Akademien i Åbo 1813.⁶⁷ Meyer förmedlade också litteratur till Läsesällskapet, där Gadolin var verksam. Nätverken och kontakterna var täta mellan bokhandlare och akademiker.

Det är omöjligt att säga hur mycket Gadolin subskriberade eller köpte genom de lokala kanalerna. I annonserna och bokkatalogerna ingick även akademisk litteratur, men tyngdpunkten låg på skönlitteratur, biografier, historia och nyttolitteratur. Frenckell förmedlade också utländska vetenskapliga arbeten och serier, och tysken Meyer, som erhöll privilegium som akademibokhandlare 1813, förmedlade tysk litteratur.⁶⁸

Tuija Laine skriver att missnöjet på tillgången på vetenskaplig litteratur finns tydligt uttryckt i intelligentians brevväxling från denna tid, och att man tydde sig till personliga kontakter och nätverk för att köpa eller beställa vetenskaplig litteratur.⁶⁹ Vanligtvis vände man sig till kolleger i Stockholm eller Uppsala. I Gadolins brevväxling finns många exempel på detta. I ett brev 1784 till apotekaren C. W. Scheele i Köping skrev Gadolin: ”Ibland annat hvad jag nu lefver här i stor afsaknad uti af, är det jag nu ej har den tilgång på böcker som i Sverige. Då jag här skall beställa något af en bokhandlare går det ganska långt ut, och sedan får jag nöja mig med hälften af det jag begärt. På vårt Academie Bibliotek finnes ganska litet. Jag kan således aldeles ej berätta många lärda nyheter. Crells 10, 11 och 12:e theile af Entdeckungen har jag nu först fått öfver, och de äro ej ännu inbundna...”.⁷⁰ Bristen på böcker i Åbo, eller långsam leverans, var en fråga som han återkom till i många sina brev, åtminstone i början av sin karriär.⁷¹

I den Gadolinska brevsamlingen skrev flera av Johan Gadolins forskarkontakter i Sverige, England, Belgien och andra länder hur de skickade böcker, tidskrifter och annaler till Gadolin. I korrespondensen finns endast brev Gadolin mottagit, men i breven bekräftades beställningen, eller att man lyckats få tag i det önskade verket och att man sökte lämpliga kontakter för förmedling, eller skeppare som var på väg till Åbo. Det var inte bara forskarkontakterna utan också släkt och bekanta som förmedlade önskade verk. Johans bror Anders i Amsterdam skriver den 20.8.1789: ” /.../ 9 tomer av *Memoires des etrangers*. Emedan den är rar, kunde bokhandlaren ej utfästa sig att skaffa hela wärket i exemplar. Således äro de första 8 tomerna inbundna i pergament med den 9de

⁶⁷ Laine 2006, s. 255 ; Mustelin 1949, s. 86.

⁶⁸ Knapas 2012, s. 48.

⁶⁹ Laine 2006, s. 283.

⁷⁰ Hjelt & Robert Tigerstedt 1910, s. LXIX.

⁷¹ Ragnar Granit: Johan Gadolin. *Minnesteckning. Särtryck ur levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter 166*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1965, s. 710; Klinge 1988, s. 697

häftad i blått papper/.../ NB i händelse de blefwe nödigt att angifwa paquettet på tullen, böra böckerna rubriceras för gamla inbundna.”⁷²

Stora bekymmer tycktes förmedlingen av *Crell's Annalen* och *Bergwerks lexikon* skapa. Bergsvetenskapsmannen Johan Gottlieb Gahn skriver till Gadolin 20.4.1789: ” Jag supponerar att Bergwerks Lexicon ej utkommit efter det ej stått i Tidningarna. Men skall idag fråga efter ifrån Stockholm/.../Den Swinpelsen Bokhandlaren i Hamburg svarade sedan mig aldrig, utan lät mig behålla de incomplete öfverlopps böckerna; och jag har ej haft tid att påminna honom och göra honom vidare krig. – En annan, ej bättre af dessa Confrates, Herr Directeuren Fyrberg har ännu ej skaffat mig något af Crell sedan midsommaren 1787. Så att jag lefver i ett stort mörker.”⁷³ Anton Fyrberg var en av de största bokhandlarna i Stockholm under denna tid. Även Kungliga vetenskapsakademiens sekreterare Johan Wilcke förmedlade *Crell's Annalen* men hade stora svårigheter att få dem vidarebefordrade. Transaktionerna skedde ibland genom byten av böcker som inropats på auktion. Wilcke förmedlade också Vetenskapsakademiens kvartalshandlingar till Gadolin.⁷⁴

Gadolin brevväxlade även med Jean-Baptiste Van Mons, belgisk kemist och päronförädlare. 9.3.1799 skriver Van Mons ett brev fullt med rekommendationer av vetenskapliga verk och annaler, och frågar om Gadolin var nöjd med fortsättningen av *Annales de chimie*. Van Mons diskuterade även en eventuell nyöversättning av Fourcroys verk *Philosophie chimique*. Gadolins *Inledning til chemien*, 1794, baserar sig på detta verk.⁷⁵

Brevsamlingen omfattar drygt 100 brev av forskarkolleger, men den internationella litterära korrespondensen sinade i början av 1800-talet, trots att Gadolin fortsatte som professor till 1822. Klinge nämner detta i sin lärdomshistorik: Gadolin övergår till mer praktisk verksamhet, publicerar allt mer sällan och med mindre framgång vetenskapliga artiklar.⁷⁶ Detta återspeglas också i antal förvärv, särskilt på utländska språk, se tabellerna 1 och 2, s. 5-6. Hans tid upptogs allt mer av de praktiska omständigheterna på lantgårdarna och verksamheten i Kungliga Finska Hushållningssällskapet.

Sammanfattning – samspelet mellan interna och externa faktorer

⁷² Brev från Anders Gadolin till Johan Gadolin 20.8.1789. Coll. 57.9.

⁷³ Brev från Johan Gottlieb Gahn till Johan Gadolin 20.4.1789. Coll. 57.9.

⁷⁴ Brev från Johan Wilcke till Johan Gadolin 21.8.1789, 14.4.1791. Coll. 57.10.

⁷⁵ Brev från Jean-Baptiste Van Mons till Johan Gadolin 9.3.1799. Coll. 57.10.

⁷⁶ Klinge 1988, s. 699.

Johan Gadolin växte upp i ett hem med ett stort bibliotek. Han läste sig genom faderns bibliotek, skrev och tecknade av böcker, både teoretiska verk och praktiska handböcker. Under sin studietid i Uppsala byggde han upp ett kontaktnät med professorer, bergmästare och medlemmar i Kungliga vetenskapsakademien. Flera av kontakterna introducerades genom fadern Jakob. Under sin tid i Uppsala, och sina resor runt i Sverige, skaffade han en hel del vetenskaplig litteratur och byggde upp ett grundbibliotek bestående av verk skrivna av samtidens främsta analytiska kemister och mineraloger. Detta bibliotek blir grundstenen till hans samling. När han flyttade tillbaka till Åbo 1782 var tillgången till ny litteratur inte lika stor som i Sverige, men han anlätade förmodligen den svenska bokhandlaren Holmgrens kommissionärer, läste Frenckellska bokhandelns annonser i Åbo Tidningar och subskriberade böcker och tidskrifter genom dessa. Under den långa studieresan till Tyskland, Holland, Irland och England 1786-1788 knyter han kontakter med samtidens ledande kemister som han sedan korresponderar med. I breven bygger han upp ett nätverk där man byter och förmedlar litteratur som är svårtillgänglig i Finland. Han gjorde också ett flertal resor till Sverige, och återvände med fler böcker, kontakter och nätverk, framförallt till bergsmän, som han korresponderade med och utbytte böcker och dissertationer med. När han slog sig ner i Åbo 1790 hade han redan ett grundbibliotek, som växte med tiden.

Biblioteket var i första hand ett forskningsbibliotek, och placerat i hemmet i en av stadsgårdarna, vilket vi kan läsa i hans självbiografi. Han var mån om att binda in de dyrbarare verken, annalerna och tidskrifterna. En stor del av nyttolitteraturen har papp- eller pappersomslag. I samlingen ingår lite skönlitteratur, men desto mer praktiska handböcker i tidens anda.

När Åbo brand utbröt hade Gadolin flyttat till släktgården i Virmo, där faderns och morfaderns böcker också fanns. Han var noggrann med att katalogisera alla dessa verk i alfabetisk ordning enligt författare i häften av lumpapper. I ett senare skede numrerade han alla förvärv från 1-3 611.

I min uppsats har jag, utgående från ett sampel av Johan Gadolins förvärv, kategoriserat dessa och gjort en bibliografisk analys av dem. Gadolin har bundit in sina böcker i tidsenliga band, förmodligen har han använt samma bokbindare som Akademiens bibliotek och i samma stil som vetenskapliga verk i Sverige-Finland bands in: halvskinnband. Han valde också att använda enhetliga pärmar med sprängt papper på omslaget för de flesta av sina förvärv. Ryggdekorereringen är enkel. Materialiteten har en koppling med de externa faktorerna.

Gadolin byggde upp sin samling medvetet i forskningssyfte, eller i tidens fosterländska anda att bygga upp en nation genom flit och uppodling och läsning och förvärv av nyttolitteratur. Detta kan sägas vara en av de generella kategorierna, som Darnton kallar *Intellektuella influenser och publicitet*. Finland drabbades också av krig, och Åbo av branden 1827, som påverkade de

Ekonomiska och sociala konjunkturerna, och inte minst *de Politiska och rättsliga sanktionerna*, genom flyttning av senaten och Akademien till Helsingfors. Om man utgående från Darntons kommunikativa kretslopp gör en sammanfattande analys av de aktörer som jag behandlat i denna uppsats och ger sambanden mellan dem, så kan man konstatera att hela uppbyggandeprocessen av biblioteket innefattar ett nätverk av kontakter: kommissionärer, bokhandlare vid köp och val av böcker, kontakter till forskare, vänner och bekanta som förmedlar böcker och tidskrifter, skeppare som för böckerna till Åbo. I slutändan, när Gadolin köpt en bok, valde han bokbindare, dels för att ge ett enhetligt intryck av sitt bibliotek och dels för att skydda böckerna. Som ett kitt mellan dessa nätverk finns det litterära samfundet i Åbo, med flera lärda sällskap där både bokförsäljare, kommissionärer, professorer ingår – och med stor sannolikhet också stadens rikaste borgare, garvarmästaren Richter.

För mig är det också en spännande tanke att Johan Gadolin, trots flera påtryckningar hos sin svärson, dåvarande rektor för Kejsarliga Akademien Gustaf Gabriel Hällström, inte fick den Gadolinska samlingen såld till Akademien i Helsingfors, utan att den återbördats till Åbo och nu är en av de mest unika sammanhängande akademisamlingarna i Finland.

Källförteckning

Arkivmaterial

Gadolin-Hällströmska arkivet i Nationalbiblioteket, Helsingfors

Johan Gadolins brev. Ca 200 brev till och några från Johan Gadolin. Coll. 57.9-Coll.57.10, Coll. 57.29

Avskriven självbiografi av Johan Gadolin, med tillägg av sonen Nils Gadolin 10 s. Coll. 57.52

En förteckning över Johan Gadolins boksamling, som överläts till dottern Johanna Ulrika Rönnbäck, f. Gadolin, år 1850. Coll. 57.78

Förteckning öfver den Skada underteknad lidit vid den Eldsvåda som öfvergådt Åbo stad d. 4de och 5te sistledne September. Coll. 57.78

Landsarkivet i Åbo

Johan Gadolins bouppteckning

Åbo Akademis bibliotek, Handskriftsenheten

Brevväxling mellan Emil af Hällström och överbibliotekarie Allan Törnudd 1919, 8 brev.

Brevväxling mellan Emil af Hällström och Åbo Akademis konsistorium 1919. 2 brev.

Tryckta källor

Primärkällor i Gadolinska biblioteket.

VETENSKAPLIG LITTERATUR I KEMI OCH MINERALOGI, BÖCKER

Bergmännisches Wörterbuch, darinnen die deutschen Benennungen und Redensarten erkläret und zugleich die in Schriftstellern befindlichen lateinischen und französischen angezeigt werden. Chemnitz: Johann Christoph Stötzel, 1778. 634 s. Fraktur. Vinjett av en vinstock på titelbladet. Pappband. Påklisrat titeletikett med sirlig titeltext på ryggen. Ågaranteckning: Joh. Gadolin. Gad.335

Berzelius, Jöns Jacob: *Om blåsrörets användande i kemien och mineralogien.* Stockholm: [Berzelius], 1820. 302 s. Oktavformat. Arbeteckningar med versaler. Kustoder. Text i antikva. Planschblad i kopparstick föreställande blåsrör. Ljusblått pappband. Gad. 373a.

Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft.* Wien: Joh. Thomas Edlen v. Trattuern, 1773. [8], 519 s., pl. 4:o. Fraktur. Romantiskt kopparstick på titelsidan.

Helskinnsband. På pärmens insida har Gadolin skrivit in pris på boken och inbindning.
Ägaranteckning Joh. Gadolin. Gad. 999.

Delius, Heinrich Friedrich von: *Etwas zur Revision der Weinprobe auf Bley. Nebst einem Anhang die frische Aschen lauge betreffend*. Erlangen: Wolfgang Walther, 1779. Bunden med 3 andra verk: Tentamen eudiometriae perfectioris in publico Academiae Regiae Scientiarum Havniensis conventu die 25 Aprilis 1783. praemio coronatum / Ericus Viborg; (förlagsort Hafniae) ; Auf Versuche gegründete metallurgisch-chemische Abhandlung von der Natur des Spiessglases und seinen Wirkungen, besonders bey der Amalgamation und [...]; (förlagsort Jena, förf. ej känd) ; Über die Zerlegung der fixen und Salpeterluft / Graf Morozzo an Macquer; (förlagsort Stendal, övers. från franska). Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ryggtitel: *Miscellanae Chemica*. Ägaranteckning: Johan Gadolin på pärmens insida. Gadolin har dessutom skrivit in de olika titlarna på försättsbladet. Gad. 998.

Ebell, G. A.: *Die Bleyglasur des irdenen Küchengeschirrs als eine unerkannte Hauptquelle vieler unserer Krankheiten, und Mitursache der Abnahme körperlicher Kräfte der Menschen besonders der höhern Stände*. Hannover: Gebrüder Hahn, 1794-1795. Bunden med Beyträge zu den neuesten Prüfungen die Bleyglasur : 1-2 / von Georg Friedr. Christ. Fuchs; Var. pag. Flera kopparstick. Fraktur. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning: Johan Gadolin.

Ekeberg, Anders Gustaf: *Försök till svensk nomenklatur för chemien, lämpad efter de sednaste upptäckterne*. Stockholm: Silverstolpe, 1795. 31 s. Antikva. 8:o. Häfte utan omslag. Gad. 2569. Finns även nämnd i Frenckellska Förteckning på böcker och skrifter..., 1800.

Gadolin, Johan: *Inledning til chemien*. Åbo: Frenckellska boktryckeriet, 1797. 150 s. 8:o. Antikva. Halvskinnband vars pärmar är klädda med gult papper sprängda i svart. Interfolierade blad med handskrivna anteckningar, anteckningar på insidan av pärmen och försättsbladet. Bygger på de Fourcroy's verk *Philosophie chimique*. Gad. 1264a.

Kirwan, Richard: *Elements of mineralogy. Vol. 1: Earths and stones*. 2. ed. London: P. Elmsly, 1794. xxxi, 510 s. Blått, styvt pappersomslag. Antikva. Dedikation på försättsbladet: For Mr Gandolin [sic] Abo – from the Author. Anteckning under detta: Herr Professor Gadolin från Herr Kirwan. Gad. 1970.

Kirwan, Richard: *An essay on phlogiston, and the constitution of acids*. London: P. Elmsly, in the Strand, 1787. 146 s., tab. Häftad i blått pappband Antikva. Dedikation på försättsbladets verso: For Mr Gadolin from the Author. Gad. 1968.

Kongl. Vetenskapsakademiens nya handlingar. Tom. XXIII för år 1792. Stockholm: Anders Zetterberg, 1792. 325 s. Illustrerad med kopparstick, planschblad. Antikva. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 1792.

Lambert, Johann Heinrich: *Deutscher gelehrter Briefwechsel. 3. vol*. Berlin: Bernoulli, 1781-1783. Med utvikbara planschblad i kopparstick. Fraktur. Häftade med blått styvt pappersomslag. Pålimmad titeletikett i fraktur på ryggen. Dedikation på främre pärmens insida i Erster Band: Clarissimo Philosophic Magistro, Domina Johanni Gadolin, in sui memoriam haec 4 vol. dedit Petrus W. Wargentini. 4. bandet saknas. Gad. 2056.

Lampadius, Wilhelm August: *Sammlung practisch-chemischer Abhandlungen und vermischter Bemerkungen*. 3 vol. Dresden: Waltherschen Hofbuchhandlung, 1795-1800. Fraktur. Med ägaranteckning: Johan Gadolin. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 2076-2078.

Marat, Jean Paul: *Physische Untersuchungen über das Feuer*. Leipzig: Siegfried Lebrecht Crusius, 1782-1783. 247, 166 s. Text i fraktur, termer i latin i antikva. Planschblad med kopparstick Bunden i halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart, tillsammans med, av samma förf.: Entdeckungen über das Licht, durch eine Reihe neuer Versuche bestätigt : welche sehre viele Male [...]. Marat är mest känd för sin aktivism under Franska revolutionen. Gad. 2330.

Nordenskiöld, Nils Gustaf: *Bidrag till närmare kännedom af Finlands mineralier och geognosie*. Första häftet. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1820. 103 s., pl., färgpl. Välskt band med marmorerad pärm. Förgyllt snitt. Tryckt i antikva. Författaren tillägnar boken (på franska) greve Nicolas de Romanzoff. I boken finns en dedikation på försättsbladets verso: Till Herr professorn och Riddaren J. Gadolin. Wördsammast af författaren. Gad. 2578.

Rinman, Sven: *Bergwerks lexicon*. 4 vol. Stockholm: Johan A. Carlbohm, 1788. Var. pag. Ägaranteckning: Johan Gadolin. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Kallas "Rinmans medaillon" av Pehr Castorin i brev 17.7.1792. Nämns även i J. G. Gahns brev till JG 20.4.1789: "Jag supponerar att Bergwerks Lexicon ej utkommit efter det ej stått i Tidningarna. Men skall idag fråga efter ifrån Stockholm/.../Den Swinpelsen Bokhandlaren i Hamburg svarade sedan mig aldrig, utan lät mig behålla de incomplete öfverlopps böckerna; och jag har ej haft tid att påminna honom och göra honom vidare krig." Gad. 2869-2972.

Suckow, Georg Adolph: *Anfangsgründe der Mineralogie*. Leipzig: Weidmann, 1790. 447 s. 8:o. Text i fraktur. Kopparstick på titelsidan, med två knubbiga barn i ett laboratorium. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin. Gad. 3180.

Waldheim, G. Fischer de: *Lettre a monsieur Rodérick Impey Murchison, esq. sur le rhopalodon, genre de saurien fossile du versant occidental de l'Oural*. Moscu, 1841. 10 s. Planschblad. 8:o. Blått pappersomslag med tryck. Vattenskadat exemplar med dedikation: A M. B. Prof. Gadolin hommage de l'auteur. Gad. 1161 b.

Wenzel, Carl Friedrich: *Lehre von der Verwandtschaft der Körper*. Dresden: Johann Samuel Gerlach, 1782. 491 s. Vinjetter. Fraktur. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svar. Ägaranteckning: Joh. Gadolin. Anteckning på försättsbladets verso: Autor död d. 26. Febr. 1793. Gad. 3472.

VETENSKAPLIG LITTERATUR I KEMI OCH MINERALOGI, TIDSKRIFTER.

Bergmännisches Journal. Vol. 1-6 1788-1793. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Med ägaranteckningar: Johan Gadolin. Fraktur. Gad. 1983. Finns nämnd i Gahns brev 1.10.1789.

Crell, Lorenz: *Chemisches Journal für die Freunde der Naturlehre, Arzneygelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufacture 1-6*. Lemgo: Meyer, 1778-1781. Kopparstick. Fraktur. 3 band

i halvskinn med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckningar: Joh Gadolin. Gad. 893-895.

HUSHÅLLSRÖN, ODLING OCH HÄLSA

Aken, Frantz Joachim von: *Korrt afhandling om det bästa eldsläcknings sätt med därtill lämpad brandredskap och nödig brand-ordning*. Stockholm: Johan Pehr Lind, 1797. [6], 128 s., pl. Bl. med vattenspruta och vattentunna. Vinjetter. Halvskinnband med marmorerat omslag. Röd rygg, med förgylld ryggtitel. Gad. 93.

Buchan, William: *Hus-medicin, eller Afhandling om sjukdomars förekommande och botningssätt, genom regime och enkla läkemedel, tillika med et bihang, innehållande: De enkla läkemedlens nytta och bruk i sammandrag öfwers. från engelskan*. 12. uppl. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1801. På eget förlag. 246, 110, [20] s. Med förgylld ryggtitel. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckningar: Joh: Gadolin, J. Gadolin på pämens insida, J. Gadolin med blyerts på försättsbladet. Gad. 685a.

Böcker, Carl Christian: *Några råd för dem som uppodla kärr och mossar*. Åbo: Bibel-Sällskapets boktryckeri, 1824. 36 s. Häfte med blått pappersomslag. Gad. 485.

Dutilleul, B.: *Handbok för dem som plågas af gikt eller Afhandling om gikten, dess skillnad från reumatismen och rätta sättet att bota den författad efter Stolls föreläsningar af Andreas Szoots, tillökt med Vogel's, Lentin's o. andre berömde läkares anmärkningar*. Örebro: Nils Magnus Lindh, 1805. 128 s. Blått pappersband. Gad. 1036.

Elglund, B.: *Explication öfver brännvinspannor med rectificateurer eller de elglundska*. Stockholm: A. Gadelius, 1817. 16 s., pl-bl. Med bild av brännvinspanna. Billigt häfte i blått. Text skriven med bläck på omslaget: Moring? Gad. 1066.

Gadolin, Johan: *Svar på Kongl. Finska Hushållnings-Sällskapets fråga: Hvilka slöjder äro för våra finska städer de tjenligaste och förmånligaste? Hvilka orsaker hafva hittills hindrat dessa näringars fortkomst i vårt land? och hvilka medel äro derföre att vidtagas till deras lyckligare trefnad?* [S.l.]: [s.n.], [s.a.]. 74 s. Rössjor. 8:o. Antikva. Tryckt anteckning på första sidan: Belönt med stora priset 1802... Häfte med blått pappersomslag, i dåligt skick, frampärmen lös. Gad. 1269.

Gadolin, Johan: *O upotreblenij goráčih' parov' pri vinokuvernij*. [S.l.]: [s.n.], [s.a.]. 18 s. Utvikbart planschblad med brännvinspanna. Kyrillisk text. Tryckt efter 1797, eftersom man i texten hänvisar till Kungliga Finska Hushållningssällskapet. Marmorerat häfte. Gad. 1265a.

Hufeland, Chr. Wilh.: *Råd til föräldrar rörande de viktigaste punkter af barns physiska uppfostran i deras första år*. Stockholm: C. Deleen och J. G. Forsgren, 1799. 62 s. 8:o. Häftad med omslag av styvt blått papper. Gad. 1751.

Kersting, Johann Peter: *Gemeinnütziger Unterricht über den geschwinden Gebrauch der Brandspritzen nebst den hierzu gehörigen Löschergeräthschaften und Rettungsmitteln*. Münster: Anton Wilhelm Aschendorf, 1792. [14], 273 s., planschblad i kopparstick, bilder av brandstegar och -sprutor. Häftad med styvt, blått omslagspapper. Gad. 1957.

Läsning i blandade ämnen. 5 vol. Stockholm: Henrik A. Nordström, 1795-1801. Antikva. Vinjetter. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Läsning i blandade ämnen var en tidskrift utgiven 1797-1801 i Stockholm av Georg Adlersparre som fortsättning av hans *Läsning för lantmän af et sällskap*, utgivna 1795-96. Gad. 2270-2274.

Moser, H. C.: *Ueber Feld- und Gartenprodukte, mit Rücksicht auf das Klima in Deutschland. Für den Naturliebhaber, denkenden Oekonom und Gartenfreund*. 2 vol. Leipzig: Siegfried Lebrecht Crusius, 1791-1795. Var. pag. Vinjett med blomkorg på titelsidan. Med förgylld ryggtitel. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Ägaranteckning på pärmens insida: Johan Gadolin. Anteckning på eftersättsbladet: Frostafledan ? 1 B. p. 180-184. Tydiligen har JoG varit intresserad av "frostavledning", kanske med tanke på Surutointrädgården som han anlade i Åbo. Gad. 2497.

Norberg, Johan Erik: *Beilagen zur Geschichte der Erfindungen*. 1. Heft. Reval: J. H. Gressel, 1813. 74 s., tab. Text i antikva. Styvt pappomslag med blå limmarmorering. Brevväxling om bl.a. brännvinsbränneri Estland. I Gadolins samling finns 21 ex. Gad. 2572-2793.

Gerss, Jan Eric: *Om svenska trädesjordens förmonligaste användande: swar uppå Kongl. Swenska Patriotiska Sällskapets pris-fråga i detta ämne*. Stockholm: Marquard, 1802. 141 s. 8:o. Fraktur. Häftad med blått pappersomslag. Gad. 1303.

Grevesmöhlen, Carl August: *Försök till besvarande af Kongl. Swenska Patriotiska Sällskapets uppgifne pris-fråga om förmonligaste sättet, att använda trädesjorden, m.m.* Stockholm: Marquard, 1802. 178 s. 8:o. Fraktur. Häftad med blått pappersomslag. Slitet. Belönt med det utsatta priset .

Pontin, Magnus af: *Anvisning till valet af läkemedel för allmänna sjukvården, till inrättande af socken-apothek enligt Kongl. Maj:ts nådigste befallning på Kongl. Sundhets-Collegii anmodan*. Stockholm: Henrik A. Nordstöm, 1816. 296 s. Blått pappersband. Gad. 2727.

Rafn, Carl Gottlob: *Försök till beswarande af Kongl. Wettenskaps-Academiens i Köpenhamn utsatta prisfråga : "Om den bästa plan till en praktisk åkerbruksschola, i anseende till hwad och huru der bör läras"*. Stockholm: Marquard, 1800. 8:o. Fraktur. Vunnit 1. pris. den 1 November 1793. Häftad med blått pappersomslag, saknar framomslag. 104 s. Jfr. Gadolins bidrag till Finska Hushållningssällskapets prisfråga. Gad. 2787.

Reuss, Christian Friedrich: *Ueber den vortheilhaftesten Anbau und die beste Benutzung der Kartoffeln zu Mahlzeiten, Brantewein, Puder, Stärke, Seife, Lichter, Sauerteig u. dergl.* Leipzig: Voss, 1794. VI, 328 s. Inga ill. Ljusblått pappersband. Gad. 1953.

Rost, H. A.: *Räddnings- och hjelpe-bok för bräck-patienter. En handbok för att lätt igenkänna dessa åkommor hos sig sjelf, förekomma dem, och om de redan äro för handen, afböja deras wådliga följder och efter möjlighet bota dem*. Örebro: N. M. Lindh, 1806. 115 s. Vinjetter s. 1 och 115. Pappersband i blått. Gad. 2913b.

Samuelsson, Swen: *Den förträffliga och tilförläteliga häste-boken, af den namnkunnoge rusthållaren Swen Samuelsson i Hadelö upgifwen; innehållande säkra underrättelser om alla häste-kreaturens tilstötande sjukdomar samt ofelbara präserwatiwer och botemedel deremot, samt tecken til rätta sjukdomen. Jemte några resepter mot smittosamma boskaps-sjukdomar; af honom sjelf med egen hand anteknade under desz mångåriga försök och förträffliga curer. Samt nu på många respectiwe stånds-personers : och fleres åstundan til allmänhetens tjenst och nytta til trycket*

befordrad. Tredje upplagan: med nödiga curer och förbättrad register tilökt. Linköping: Londicer och Björkegrens enka, 1794. 209 s. Rössjör, slutvinjett. Fraktur. Blått pappomslag. Gad. 2947.

Siemens, Frans Ernst: *Beskrifning på en ny apparat till potäters upplösning och beredning för brännvinsbränning med 4 taflor i stentryck*. Stockholm: K. Landtbruks-Academien, 1823. XVI, 48 s. pl., tab. Blått pappomslag. Gad. 3079.

Struwe, Chr. Aug: *Huru kunna hafwande bibehålla helsan och wänta en gladnedkomst. Jemte föreskrifter för barnsängsqwinnor*. Blått styvt pappersomslag. Örebro: Lindh, 1806. Gad. 3171.

Tissot, Clément Joseph: *Medicinsk och chirurgisk gymnastik eller försök om nyttan af rörelse och stillhet vid sjukdomars botande*. Stockholm: Joh. Dahl, 1797. 260 s. 8:o. Antikva. Ill. med några rössjör. Blått pappomslag. Gad. 3321.

Tode, Johan Clemens: *Nödig underwisning för hypokondrister som wilja rätt lära känna sitt tillstånd och förbättra det. Öfwersättning från tyskan af S.N. Wahrman*. Örebro: Nils Magn. Lindh, 1809. 124 s. Otydlig ägaranteckning: KJB? Blått pappersband. Gad. 3323.

RESESKILDRINGAR OCH HISTORIA

Broling, Gustaf: *Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799 med sednare tilläggningar*. Stockholm: Bruks Societeten, 1811-1817. 4 vol., pl.-bl., kartor. Antikva. Dedikation: Till H. Prof. J. Gadolin af författaren. Blått pappomslag. Gad. 657-660.

Sarrazin, Jean: *Buonapartes hemliga bekännelse för cardinal Maury*. St.-Petersburg: Pluchart och com., 1813. 139 s. Antikva. Slitet blått pappomslag. Anteckning på omslaget insida: Köpt i Åbo den 16 Majj 1818 och en otydlig ägaranteckning (ej Gadolin). Gad. 2391.

Saussure Horace-Bénédict de: *Voyages dans les Alpes, précédés d'un essai sur l'histoire naturelle des environs de Genève*. Vol. 1. Neuchatel: Samuel Fauche, 1780. Text i antikva. 367 s. Illustrerad, 7 utmärkta utvikiningsbara planschblad i kopparstick. Halvskinnband med pärmar som är klädda med gult papper sprängda i svart. Gad. 2964.

Thorkelin, Gr. Joh.: *An essay on the slave trade*. London: G. Nicol, 1788. 31 s. 8°. Antikva. Häftad med marmorerat styvt pappersomslag. Gad. 3311.

SKÖNLITTERATUR

Aejmeleus, Niilo: *Haaksirikko. Suomalainen perustuskielinen taru*. Helsinki: J. J. Frenckell, 1838. 84 s. Häftad med blått pappersomslag med tryck. Slitet, med spår av duvspillning på omslaget. Gad.2549 b.

Gellert, Christian Fürchtegott: *C. F. Gellerts sämtliche Fabeln und Erzählungen in drei Büchern*. 13. Aufl. Berlin: Oehmigk, 1810. XXXVIII, 208 s. Flera planschblad i kopparstick. Fraktur, lite inslag av antikva. Inbunden med marmorerad pärm. Gad. 1294.

La Salle d'Offemont, Adrien Nicolas Piedefer: *Fjäsken, eller Den beställsamme. Comedie uti tre acter*. Stockholm: Kongl. tryckeriet, 1791. 79 s. Antiva. 8:o. Häftad med mycket slitet pappersomslag, ev. duvspillning på omslaget. Saknar de sista sidorna och bakomslag. Gad. 1169b.

ÖVRIGT

Allmän litteraturtidning 1-104. 1803. Gad. 156a. Gadolin var med i Läsesällskapet, som gav ut tidningen. Utkom endast 1803.

Finlands statscalender för året 1821. Åbo: J. C. Frenckell & son. Marmorerat pappomslag. Med anteckningar av Gadolin. Gad. 3144 a.

Jachin and Boaz, or, an authentic key to the door of free-masonry, both ancient and modern by a gentleman belonging to the Jerusalem lodge. London: W. Nicoll, 1786. 50 s. Ill. Med kopparstick, rössjor. Antikva. 8°. Häftad, utan omslag. Gadolin blev medlem i frimurarna under sin vistelse i London. Gad. 1852.

Nettesheim, Agrippa von: *Das Ganze der Taschenspielerkunst, ohne grossen Apparat und Kosten die seltesten und auffallendsten Zauberstücke zu machen. Zum geselligen Vergnügen, nach Eckardshausen, Guyot und Pinetti*. Leipzig: Heinrich Gräff, 1805. 239 s., pl. i kopparstick. Fraktur, med ord på franska i antikva. Blått pappband. Gad. 2531.

Sekundärkällor

Broman, Thomas: "Periodical literature". I: *Books and the sciences in history*. Ed. by Marina Frasca-Spada and Nick Jardine. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Darnton, Robert: "Vad är bokhistoria?". I: *Böcker och bibliotek. Bokhistoriska texter*. Red. Margareta Björkman. Lund: Studentlitteratur, 1998.

Darnton, Robert: "What is the History of Books? Revisited", *Modern Intellectual History*, 4:3, 2007.

Foot, Mirjam M.: *The history of bookbinding as a mirror of society*. London: The British Library, 1997.

Frenckell, Johan Christopher: *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron. N:o I*. Åbo: J. C. Frenckell, 1800.

Gaskell, Philip: *A new introduction to bibliography*. New Castle: Oak Knoll, 1995.

Granit, Ragnar: *Johan Gadolin. Minnesteckning*. Särtryck ur Levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter 166. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1966.

Hakapää, Jyrki: *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740-1860*. [Bokens väg till läsaren. Bokhandelns stabilisering i Finland 1740-1860]. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2008.

Hjelt, Edv. & Robert Tigerstedt: *Johan Gadolin 1760—1852 in Memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Johan Gadolins ins Auswahl*. Leipzig: Hirzel, 1910.

Klinge, Matti: *Helsingfors universitet 1640-1990. 1. delen, Kungliga akademien i Åbo 1640-1808*. Helsingfors: Otava, 1988.

Knapas, Rainer: *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640—2010*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 2012.

Laine, Tuija: *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. [Kolportörer och bokhandlare. Bokförvärv och -spridning i Finland fram till år 1800]. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2006.

Lindberg, Sten G.: ”Linné, Argenville, Tessin, Browallius och Gadolin. Om några praktband vid Åbo Akademis bibliotek”. I: *Ährenprijis*. Helsingfors: Sällskapet Bokvännerna i Finland, 1988.

Martin, Henri-Jean: *The history and power of writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

Mustelin, Olof: Johan Gadolin. I: *Svenskt biografiskt lexikon, band 16, 1964-1966*. Nätversion: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14634> [2017-03-27]

Mustelin, Olof: *Läsesällskapet i Åbo*. Särtryck ur Svenska litteratursällskapets Historiska och litteraturhistoriska studier. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 1949.

Niinistö, Lauri: Gadolin, Johan (1760-1852). I: *Bibliografiskt lexikon för Finland. 1. Svenska tiden*. 2014. Även digitalt: <http://www.blf.fi/artikel.php?id=2621> [12.12.2016] ?

Nordström, W. E.: *Academia Aboensis rediviva 1918-1968*. Ekenäs: Ekenäs tryckeri, 1968.

Perälä, Anna: *Vackert, vittert, lärt. Jan Pousars boksamling*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2010.

Rajalin, Marita: ”Gadolinska samlingen”. I: *Hereditas culturalis. Digitaliserat material vi Åbo Akademi*. 2008. <http://bibbild.abo.fi/hereditas/gadolin/> Uppdaterad 2016-03-31 [12.12.2016]

Rajalin, Marita: ”Ett gemensamt kulturarv. Om kontakterna mellan Sverige och Åbo Akademis bibliotek”. I: *Biblis 46*, 2009.

Rajalin, Marita: ”Johan Browallius vida värld. Om reseskildringar och topografisk litteratur i Gadolinska samlingen”. I: *När jag får lite pengar så köper jag böcker*. Helsingfors: Sällskapet bokvännerna i Finland, 2008.

Strömquist, Helena: *”Med coleurt omslag”. Färgade, dekorerade och tryckta pappersomslag på svensk bokmarknad 1787-1846. En bokhistoria*. Lund : Avdelningen för ABM och bokhistoria, Lunds universitet, 2010.

Vallinkoski, Jorma: *Suomen kirjansitojamestarit. Finlands bokbindarmästare. 1514-1868*. Helsingfors: Helsingfors universitetsbibliotek, 1992.

BILDBILAGA

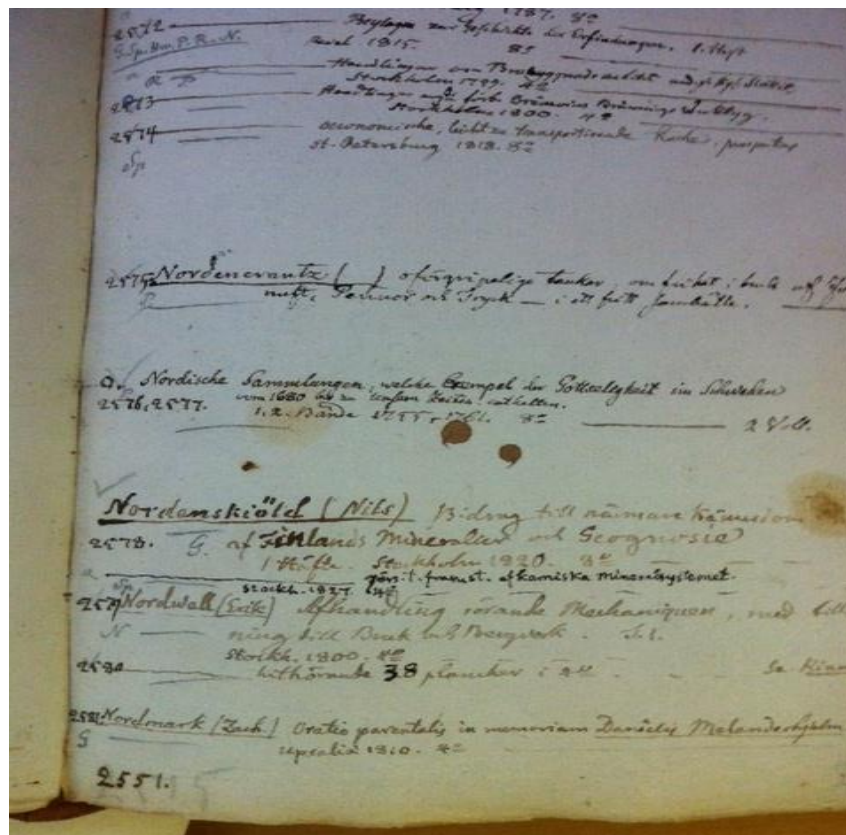

Bild 1. En handskriven katalog medföljde samlingen vid överlåtelsen 1919, sammanställd av Johan Gadolin själv. Katalogen, som bestod av häften i lumpppapper, bands in i halvsjvinnband efter överlåtelsen till ÅAB 1919.

Bild 2. Bild av några Fernborgska band, halvskinnband med sprängda papper.

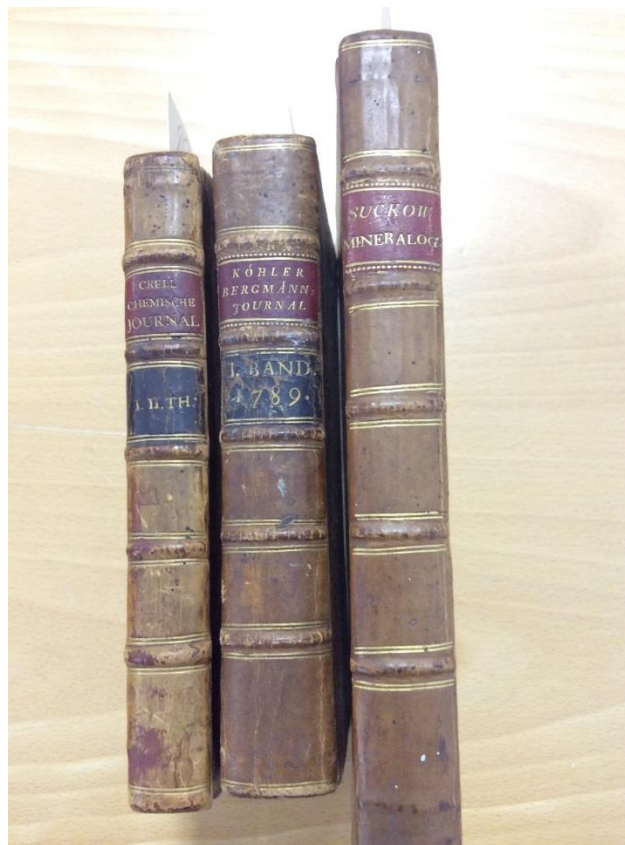

Bild 3. Ryggarna på ovanstående.

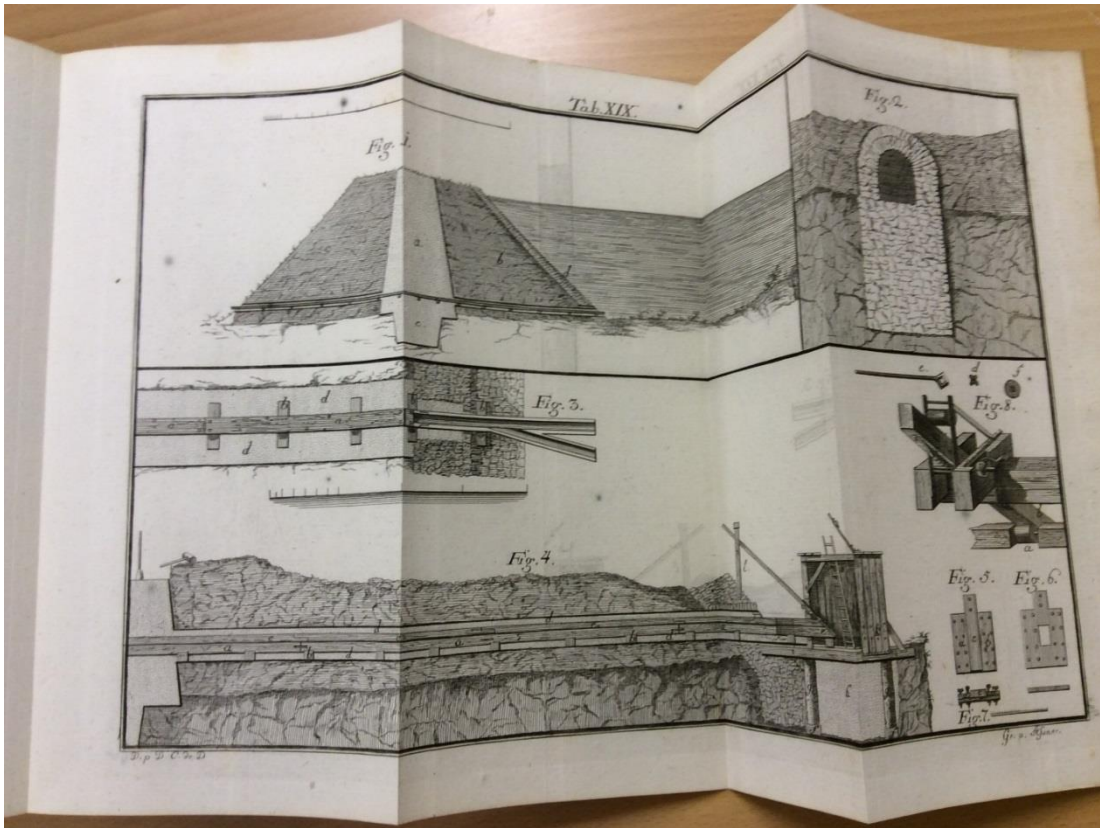

Bild 4. Många böcker i samlingen innehåller utvikbara planschblad i kopparstick. De flesta av dessa är inbundna. Detalj ur Delius, Christoph Traugott: *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Berg-Kammeralwissenschaft.*

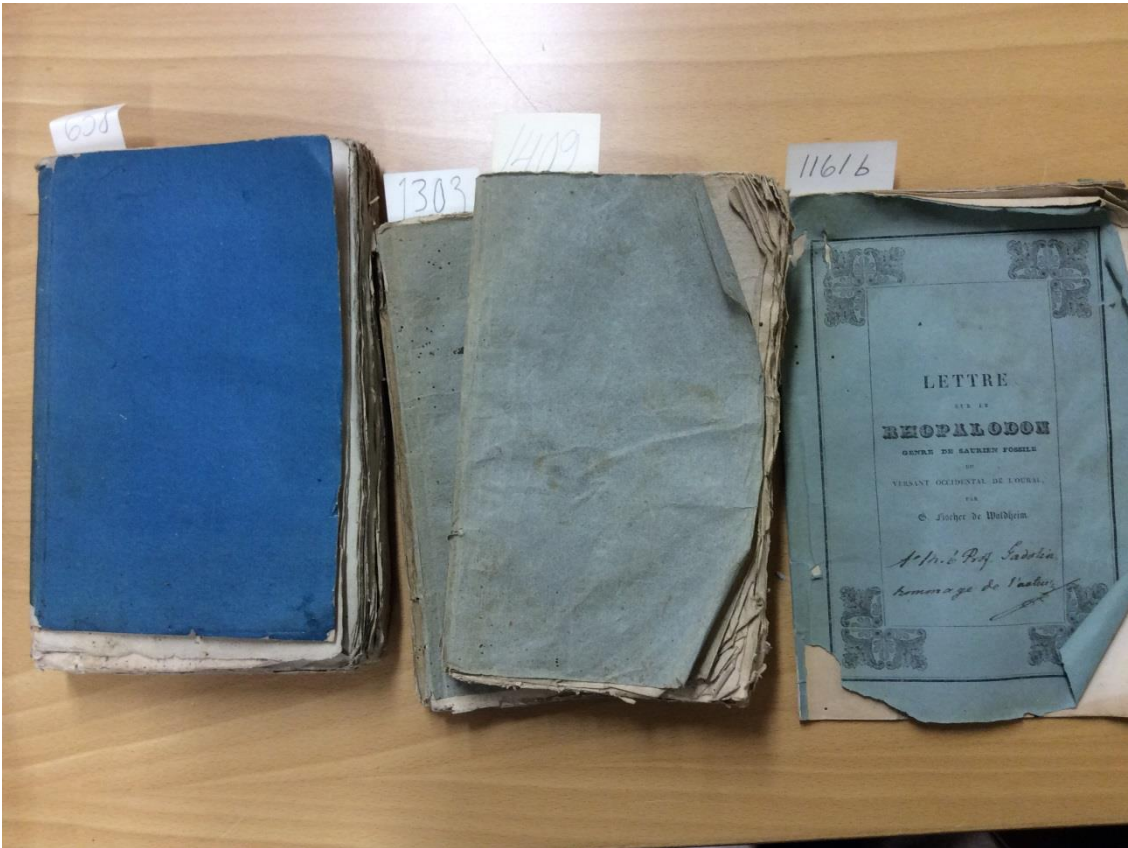

Bild 5. Många av böckerna har papp- eller pappersomslag, speciellt nyttolitteraturen.

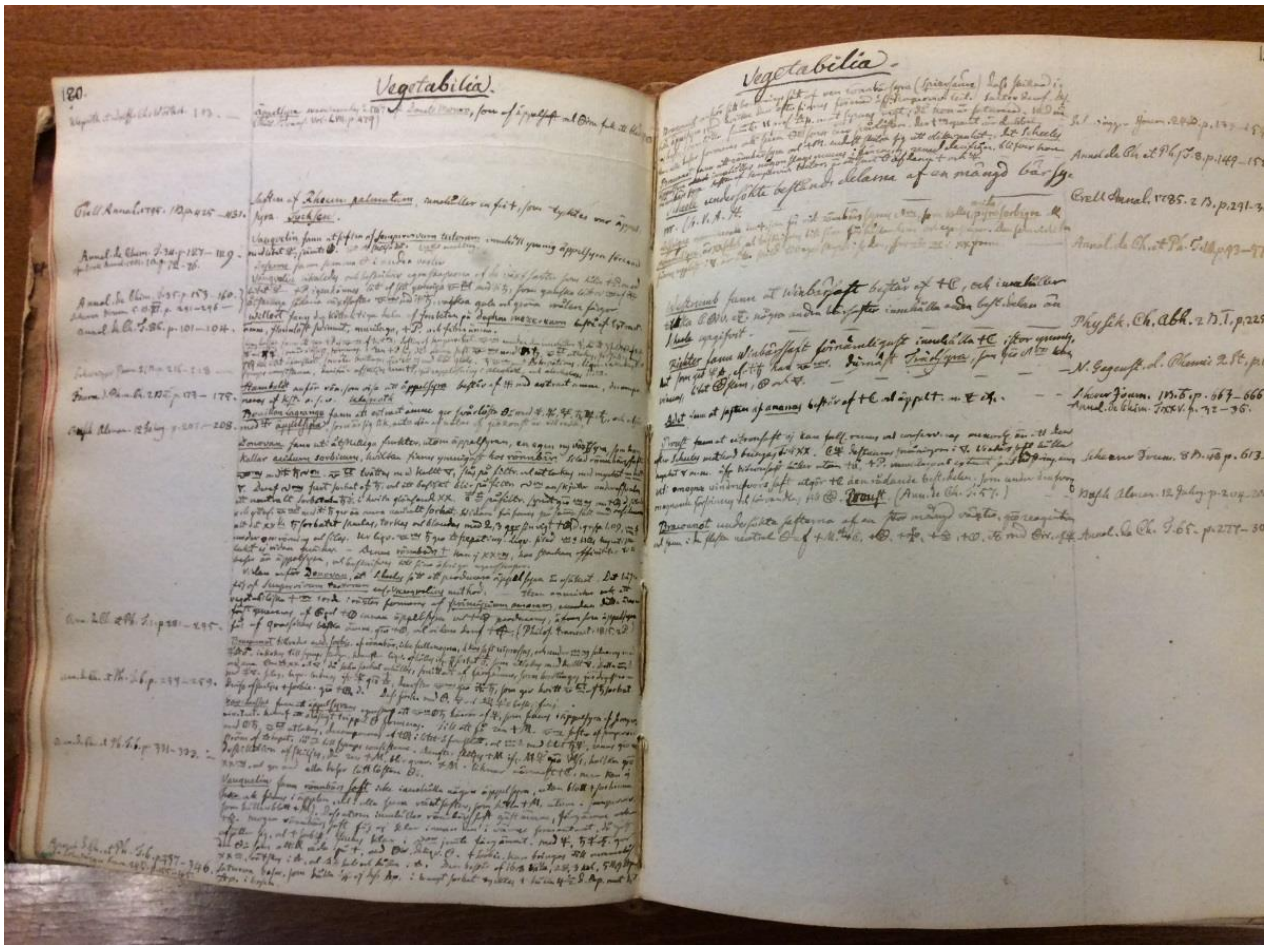

Bild 6. Johan Gadolin gjorde noggranna anteckningar om de vetenskapliga artiklar han läste. I marginalerna finns källorna upptecknade, bl.a. Crell's Annalen. Uppslag ur en av de fyra anteckningsböcker som finns i Nationalbiblioteket.